

Kunst

Naam:

Eva Verhoeven

Inhoudstafel

Inleiding: Brainstorm, wat is kunst?	3
01. Kunst en kunstenaar	4
02. Techniek, vorm en inhoud	4
03. Kunst en maatschappij	5
04. Oordelen	6
Kunstcriteria	7
Oefenen	10
05. Functies van kunst	11
06. Beeldcomponenten	13
Stip – lijn – vorm	13
Kleur	14
Licht en schaduw	21
Beweging	27
Ruimte en volume	31
07. Bouwstenen schilderkunst	39
08. Bouwstenen beeldhouwkunst	51
09. Overzicht kunstgeschiedenis	56
10. Aan de slag: Kijkwijzers	58
11. Oefenen	61
12. Notities	64
13. Bronnen	66

Brainstorm: **Wat is kunst?**

Piet Mondriaan, Victoyr Boogie Woogie, 1944

Joseph Kosuth, Four colors of words, 1966

Eduard Manet, Le déjeuner sur l'herbe, 1863

Marcel Duchamp, Fontaine, 1917

Sandro Botticelli, De geboorte van Venus, 1485-86

Marta Sansoni voor Alessi, Cactus, 2002

KUNST

WAT IS KUNST?

1. Kunst en kunstenaar

Er zou een heel ingewikkeld antwoord kunnen volgen of een eenvoudig verhaaltje.

Heel lang geleden liep een oermens door het woud. Plots botste hij met zijn hoofd tegen een boom en schreeuwde het uit van de pijn. Om zich te wreken wilde hij de boom pijn doen.

Hij greep zijn knots en sloeg de boom zo hard hij kon. Hij hoorde het gebonk van zijn eigen slagen en merkte op dat dat niet alleen een keihard geluid was, maar dat het tegelijk ook expressief was. En hij begon wat zachter te slaan en met twee knotsen te slaan: hij sloeg op de boom voor het plezier en voor de schoonheid van het geluid. De muziek was geboren.

Dit verhaaltje is een hypothese over het ontstaan van muziek. Uit het verhaal kan je wel een **definitie** van muziek, van kunst in het algemeen, afleiden: **zodra de mens iets maakt louter om het plezier en het genot, maar met als doel 'schoonheid creëren', maakt hij kunst. Het is een zuivere niet levensnoodzakelijke bezigheid, een zuivere esthetische bezigheid.**

Kunst ontstaat zodra de mens iets esthetisch niet-functioneel maakt. NIET per toeval maar bedacht en omdat hij het WIL.

De mens die dit doet is de kunstenaar.

Kunst is de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emoties. (W. Kloos)

2. Techniek, vorm en inhoud

Een voorbeeld: een mes. Zijn functie is snijden.

Het bestaat uit twee delen: heft en lemmer (hanteren en snijden)

Het heft kan je versieren, niet om beter te snijden maar om het een mooier object te laten worden. Je kan het zo ook personaliseren.

Design en architectuur = samengaan van functie en esthetiek (het mooie)

Kunstwerk = esthetisch object, een object met toegevoegde waarde

Kunst = esthetisch beleven en ervaren

Esthetisch wil zeggen MOOI, maar mooi in een breed veld. Mooi van uitzicht, van emotie, van kracht, van vitaliteit.

En ook mooi door aangrijpend - schokkend, controversieel, zelfs door lelijkheid.

3. Kunst en maatschappij

Welke kunst maakt de mens?

Welke kunst kiest de toeschouwer?

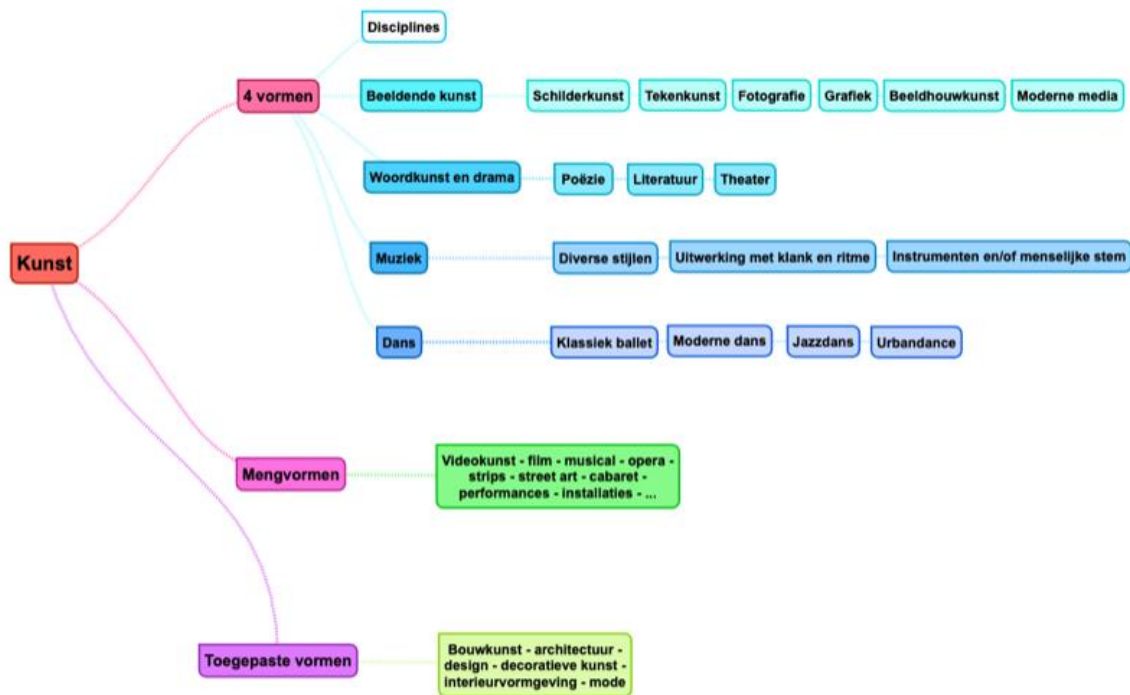
Welke kunst vraagt de samenleving?

Hiervoor maken we gebruik van de begrippen 'waarde' en 'oordeel'.

De oermens hechte WAARDE aan zijn muziek, aan zijn mes.

De kunstenaar nu maakt een werk omdat hij WAARDE hecht aan het zich uitdrukken op die bepaalde artistieke wijze. Hij toont iets dat hij niet met woorden communiceert maar via het medium dat hij gekozen heeft, de kunstdiscipline die hij beheerst.

- Beeldende kunsten – Woordkunst en drama – Muziek – Dans
- Toegepaste kunsten
- Mengvormen

4. Oordelen

'Kunst bestaat maar bij de gratie van de toeschouwer'
Kunst is een boodschap, een persoonlijke visie van de kunstenaar.

Hij realiseert zijn kunstwerk als een combinatie van VORM en INHOUD.

Hij kiest een bepaalde inhoud (= een idee, een ervaring, ...), die wil hij communiceren aan de samenleving, aan zijn toeschouwers.

In functie van die inhoud kiest hij zijn vorm (= een schilderij, een formaat, een bepaalde techniek, traditioneel aanvaarde vormen of eigen invulling, conventioneel of eigenzinnig).

De relatie tussen vorm en inhoud kan heel verschillend zijn.

De kunstenaar = SUBJECTIEF

De moderne toeschouwer OORDEELT en maakt een keuze.

Hij houdt van bepaalde genres of kunststromingen, hij verzamelt kunstobjecten.

Vanuit zijn positie als toeschouwer hecht hij WAARDE aan bepaalde kunst.

De toeschouwer = SUBJECTIEF

Bedenking?

Als alles aan kunst subjectief is, hoe kunnen we dan zeggen dat bepaalde werken TOP zijn, 'objectief' hoogste kwaliteit, objectief hoogste waarde?

Omdat de kunstenaar erin geslaagd is om in dat kunstwerk het esthetische op een ongeëvenaarde, originele wijze uit te werken?

Omdat de kunstenaar het esthetische op zeer verscheiden wijze in een specifiek kunstwerk (en in het geheel van zijn kunstwerken) realiseert?

Het uitzonderlijk esthetische, dat meetbaar is aan de originaliteit en de verscheidenheid, kan als objectieve waardenorm worden gebruikt.

De tijd is ook een zekere norm: wat overblijft, overgeleverd wordt, overleeft.

Kunstcriteria

Soms kunnen we moeilijk begrijpen of aanvaarden waarom iets kunst is.

Wat algemeen beschouwd en aanvaard wordt als kunst is vaak afhankelijk van de **tijd** waarin het werk gemaakt en/of beoordeeld wordt.

Toch zijn er enkele algemene criteria die een rol spelen. Hoe meer criteria aanwezig zijn in een werk, hoe meer men het erover eens is dat het over een kunstwerk gaat.

Doorheen de tijd, vanop een andere plaats, vanuit een andere sociale context kijkt en luistert men op een andere manier naar kunstwerken. Visie, interpretatie en waardering veranderen.

Originaliteit - Vakmanschap - Economische waarde - Emotionele lading - Esthetische waarde - Maatschappijkritiek

1. Originaliteit

In tegenstelling tot vroeger moet de hedendaagse kunstenaar vooral origineel en vernieuwend zijn. Hij is niet langer iemand die in opdracht van iemand anders kunst maakt. De kunstenaar is nu eerder iemand die een nieuw idee heeft en iets doet dat uniek is.

Voorbeeld: Ai Weiwei, Sunflower Seeds, 2008, Tate Modern, Londen

https://www.youtube.com/watch?v=td3_EKX1Igo

2. Emotionele lading:

Sommige kenners stellen dat iets pas als kunst beschouwd kan worden als het je raakt, ontroert, iets met je doet. Dat gaat niet noodzakelijk enkel over positieve emoties. Kunst kan ook emoties zoals afkeer, verontwaardiging of woede oproepen.

Voorbeeld: Marina Abramovic, The artist is present, 2010, MoMa, NY

<https://www.youtube.com/watch?v=OS0Tg0IjCp4>

3. Vakmanschap:

Vroeger was de kunstenaar een ambachtsman, hij had een "kunde".

Kunst maken betekende dat de werkelijkheid zo goed mogelijk moest worden nagebootst. Vandaag moeten kunstwerken niet meer per definitie realistisch zijn, toch blijft techniciteit en vakmanschap een meerwaarde en wordt het nog steeds hoog ingeschat.

Voorbeelden: Jan Van Eyck, Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw, 1434, National Gallery, Londen en Jan Borman, Maria Magdalena, +/- 1510, Musée Cluny, Parijs

4. Economische waarde:

Vaak wordt iets pas als kunst beschouwd als het veel waard is op veel geld opbrengt. Vroeger werden kunstwerken besteld en dus betaald door de elite. Het gewone volk had naast geen tijd ook geen geld om aan kunst te spenderen. Vandaag is de economische waarde in de kunstwereld alleen maar toegenomen. Het gaat over miljoenen voor de topstukken. Beroemde verzamelaars en veilinghuizen zoals Christies en Sotheby's spelen daarin wel een manipulatieve rol. Zo worden werken ingehouden als de geschatte prijs niet behaald wordt).

Voorbeeld: Leonardo da Vinci's Salvator Mundi wordt in 2017 geveild in New York voor de recordprijs van 450 miljoen dollar.

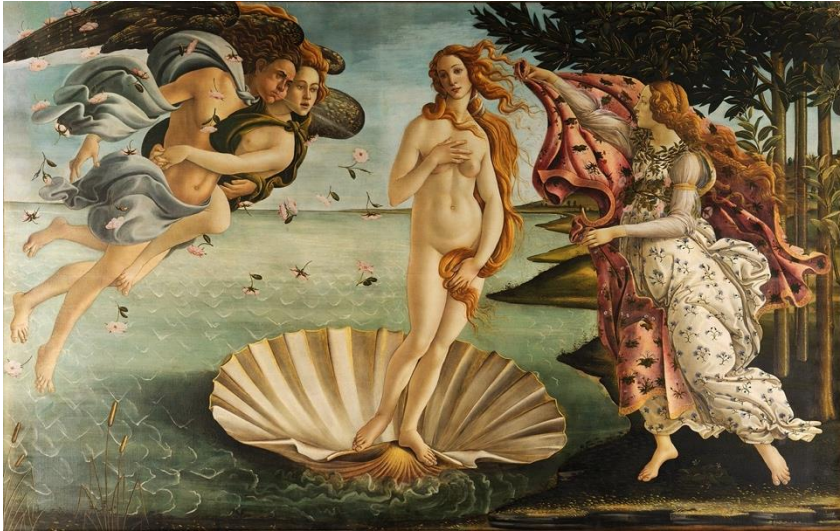
5. Esthetische waarde:

Een kunstwerk krijgt een esthetische waarde als het **mooi** wordt gevonden.

De inhoud van dit begrip evolueert doorheen de tijd. Doorheen tijd en ruimte en in een bepaalde context gaan mensen anders kijken en luisteren naar kunst. De interpretatie wordt beïnvloed door het persoonlijke referentiekader, maar ook door kennis die verandert, door modetrends.

De **schoonheid** zit in de harmonie, de juiste verhoudingen, de symmetrie en de klassieke vormen. Je brein zoekt naar regelmatigigheden in wat je waarneemt, daardoor ontstaat een zekere opwinding.

Voorbeelden: Sandro Botticelli, De geboorte van Venus, 1482-1485, Galleria degli Uffizi, Firenze

maar ook Jackson Pollock, One: Number 31, 1950, MoMa, NY

Oefenen:

- Alexander Calder, <https://www.youtube.com/watch?v=A5J6Qb11UHE>
- Vincent van Gogh, Sterrennacht, 1889, MoMa, NY

- Leonardo da Vinci, Mona Lisa, 1503-06, Louvre, Parijs

- Anish Kapoor, Cloud Gate, 2004, Millennium Park, Chicago

5. Functies van Kunst

Kunst en kunstuitingen kunnen verschillende functies hebben in onze samenleving. Sommige uitingen passen bij één functie, andere kunnen onder verschillende functies geplaatst worden.

Wat kan de functie van kunst zijn in een samenleving?

Kunst kan:

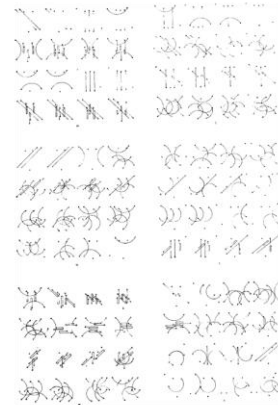
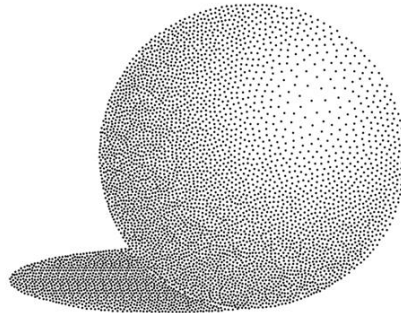
een idee vormgeven, informeren, in vraag stellen, iets aankaarten;
 schoonheid creëren, decoreren, entertainen, behagen;
 commercieel voordeel halen, populariteit verwerven;
 maatschappelijk belang dienen, religieuze, politieke, sociale ... ideeën dienen;
 kritiek uiten, revolteren, choqueren, een propagandamiddel zijn;
 ondersteunen zoals muziek in een film, decor bij toneel of opera.

- Filosofische functie: 'kunst doet nadenken' over de zin van het leven, over goed en kwaad, over schoonheid en lelijkheid ...;
- Politieke en economische functie: kunst als middel voor prestige, propaganda en reclame, maar ook om maatschappijkritiek te uiten;
- Sociale functie: zet ons aan het denken, over onszelf en over de samenleving, draagt bij tot het sociaal milieu, betere omgangsvormen tussen mensen en beter begrip tussen culturen;
- Esthetische functie: de schoonheid van kunst benadrukken;
- Narratieve functie: verhalen of beelden kunnen verschillende doelen dienen: om te leren (didactisch of educatief), om door te geven of te bewaren (conserverend), om de verbeelding te prikkelen (fantasie) of simpelweg om te ontspannen (diverterend of amuserend);
- Moraliserende functie: kunst dient om waarden over te brengen en wil het publiek een (levens)les bijbrengen;
- Spiegelfunctie: kunst kan gebruikt worden als middel om duidelijk te maken wat er in de MY omgaat en welke ideeën er spelen. Kunst wordt gezien als tijdsdocument (relatief).
- Decoratieve functie (bv. in de toegepaste kunsten als architectuur, design, mode ...);
- Wetenschappelijke functie: interpreteren en beschouwen, techniciteit, onderzoek, restauratie.

6. Beeldcomponenten

A. Stip – Lijn - Vorm

Alles begint met een stip ...
 Stippen verbinden = lijnen tekenen
 Lijnen maken vormen

Vorm:

Abstract: zonder herkenbare vormen – Abstracte kunst (ontstaan in Europa +/- 1910 en in de VS na 1945)

Figuratief: voorstelling opgebouwd uit herkenbare vormen – Figuratieve kunst (sinds mensenheugenis)

Stilering: vereenvoudigen tot de karakteristieke vorm, de essentie – Geabstraheerde kunst

Lijn:

De lijn speelt een rol in de **uitvoering** van een werk.

Bij *lineaire* of *grafische* kunst legt de kunstenaar de nadruk op de lijnen en zal hij vormen creëren met zuivere, harde of duidelijke (contour)lijnen.

Bij *picturale* kunst legt de kunstenaar de nadruk op de kleur en zal hij zijn vormgeving laten bepalen door kleurnuances via verftoetsen van verschillende kleuren naast elkaar.

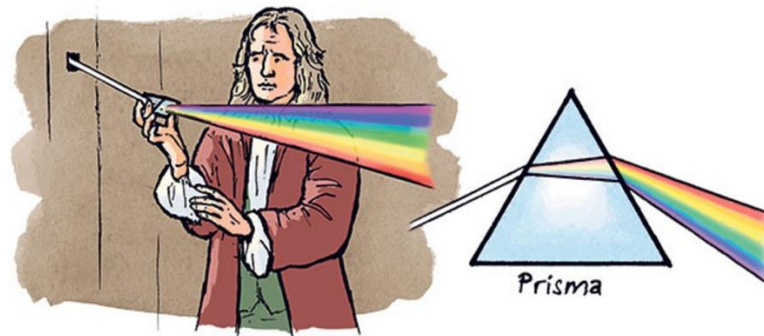
Oefening:

Zoek van elke soort (Vorm en Lijn) een voorbeeld. Vermeld titel, uitvoerder en data.

B. Kleur

Kleuren waarnemen

Isaac Newton toonde aan met een proef dat zonlicht door middel van een driekantig prisma ontbonden kan worden in de kleuren van het spectrum: (infrarood), rood, oranje, geel, groen, blauw, indigo, violet (en ultraviolet).

Drie basiselementen:
Licht - object - ogen

+

+

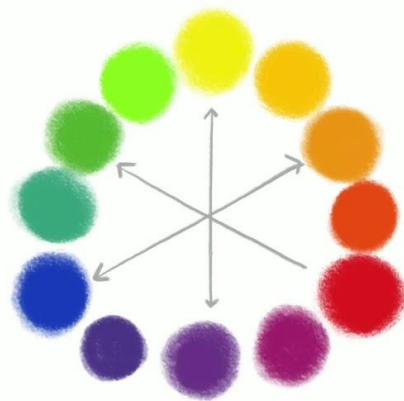
Kleur ontstaat wanneer er licht weerkaatst of geabsorbeerd wordt door de objecten waarop dit licht schijnt.

Bij **weerkaatsing** van dit licht, ervaren wij als mens een bepaalde kleur.

Kleurencirkel

*Kleuren cirkel
Johannes Itten*

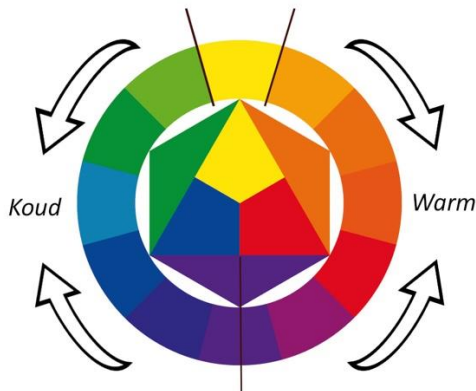

1. primaire kleuren
2. secundaire kleuren
3. tertiaire kleuren

Kleurcontrasten

1. Warm-koudcontrast

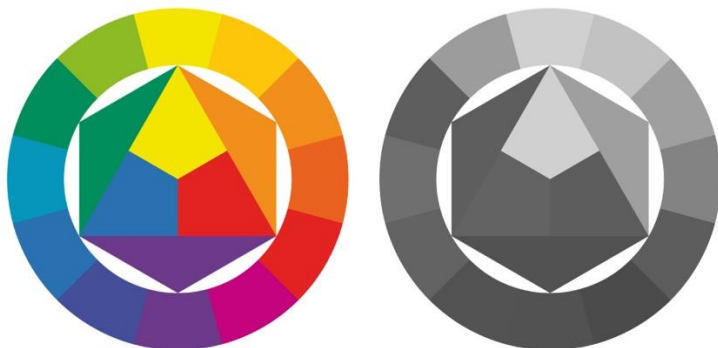

Vincent van Gogh, Korenveld met kraaien, 1890

De kunstenaar gebruikt *warme* tegenover *koude* kleuren om zijn voorstelling weer te geven. De warmte van een kleur wordt versterkt door er een koelere kleur naast te zetten.

2. Licht-donkercontrast

Dit contrast heeft alles te maken met de helderheid van verschillende kleuren. Het duidelijkste voorbeeld van een *licht-donker* contrast is natuurlijk zwart tegenover wit. Als je alle kleuren omzet in een zwart-witschaal, zie je dat kleuren een helderheid hebben.

Het kleurcontrast ontstaat ook wanneer lichte en donkere kleuren naast elkaar worden gezet. Lichtblauw en donkerblauw vormen samen een licht-donkercontrast. Maar geel en blauw ook. Het licht-donkercontrast kun je gebruiken om ruimtelijkheid te laten ontstaan.

Huis op de dijk, Léon Spilliaert, 1907

Seine in de ochtend, Claude Monet, 1897

3. Complementair contrast

Twee tegenover elkaar liggende kleuren in de kleurencirkel worden naast elkaar gebruikt bij een *complementair* kleurcontrast. Ze staan diametraal tegenover elkaar. Ze werken harmoniëren op die manier en ze versterken elkaars werking: rood lijkt roder naast groen, dan naast oranje. Sinaasappels worden dan ook vaak verkocht op een donkerblauw papiertje.

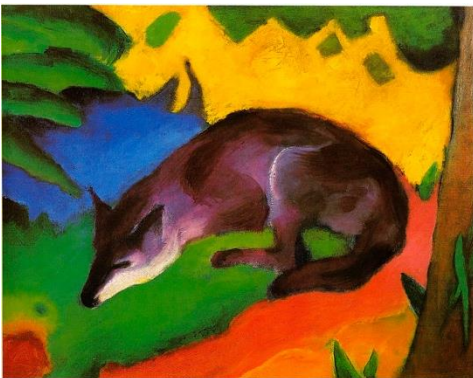

De rode kamer, Henri Matisse, 19

Afbeelding: <https://www.belgianfreshfoodinstitute.be>

4. Kleur-tegen-kleurcontrast

Blauzwarte vos, Franz Marc, 1911
1908

Piet Mondriaan: Amaryllis, 1907 en Molen bij zonlicht, 1908

In een *kleur-tegen-kleur*contrast staan kleuren zonder tussentonen direct naast elkaar. De kleuren worden niet naar elkaar toe gemengd en hebben daardoor vaak een strakke afscheiding. Het grootste contrast ontstaat door de primaire kleuren naast elkaar te zetten. Dit contrast verzwakt naarmate de kleuren zich verwijderen van de primaire kleur.

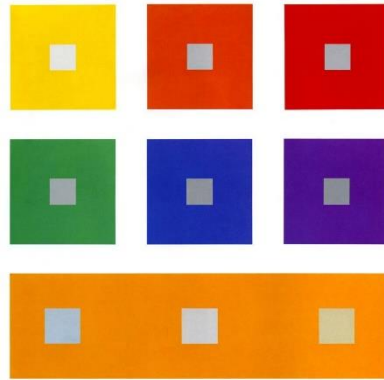
5. Simultaancontrast

Simultaan betekent gelijktijdig. Kleuren beïnvloeden elkaar als je ze gelijktijdig ziet. Het menselijk oog zal bij het bekijken van een willekeurige kleur, de complementaire kleur virtueel oproepen. Zo veroorzaakt een helrood vlak een groen nabeeld als je er lang naar kijkt.

Zo kan een kleur, door een andere kleur ernaast, zo sterk worden beïnvloed dat je deze als een andere kleur ziet.

Marilyn, Andy Warhol, 1965

In de afbeelding hierboven lijkt het grijze blokje telkens een andere tint te hebben, terwijl dit in werkelijkheid niet zo is.

6. Kwaliteitscontrast

Bij een *kwaliteitscontrast* gaat het om het contrast in zuiverheid of verzadiging* van een kleur of tussen twee kleuren van dezelfde kleursoort: een gemengde naast een ongemengde kleur, bijvoorbeeld rood en roze.

We spreken van tinten en tonen. Een tint is een kleur gemengd met een andere kleur, een toon is een kleur waar wit of zwart wordt aan toegevoegd.

*Verzadiging is de zuiverheid van de kleur, de mate waarin de kleur een intensiteit heeft (afhankelijk van de hoeveelheid pigment).

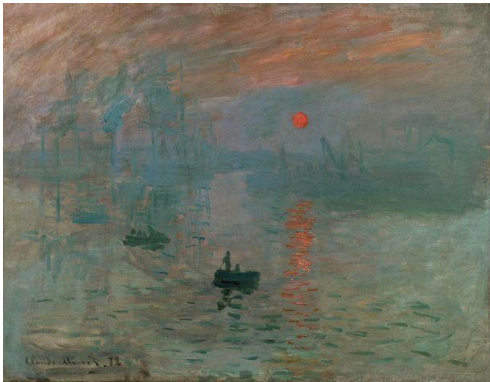

Uitzicht op de Charing Crossbridge, Claude Monet, 1899 - Woud, Paul Cézanne, 1890

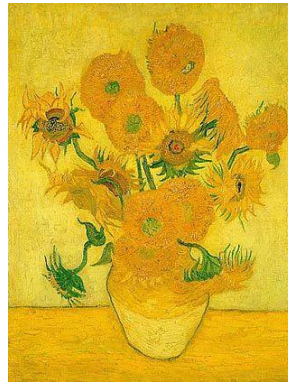

7. Kwantiteitscontrast

Kwantiteit is synoniem voor hoeveelheid. Bij een *kwantiteitscontrast* gaat het om de tegenstelling in grootte van de oppervlakken die twee verschillende kleurvakken vullen. Veel van één kleur; weinig van een andere kleur, waardoor dat stukje juist opvalt.

Impression soleil levant, Claude Monet, 1873 -

Zonnebloemen, Vincent van Gogh, 1889

Kleurgebruik

Kleuren hebben invloed op mensen en dus worden ze bewust gebruikt.

Er zijn verschillende manieren:

1. Cerebraal kleurgebruik

De kleur wordt *rationeel* toegepast. Onze *hersenen* herkennen blauwe lucht, groen gras, rode bakstenen, ...

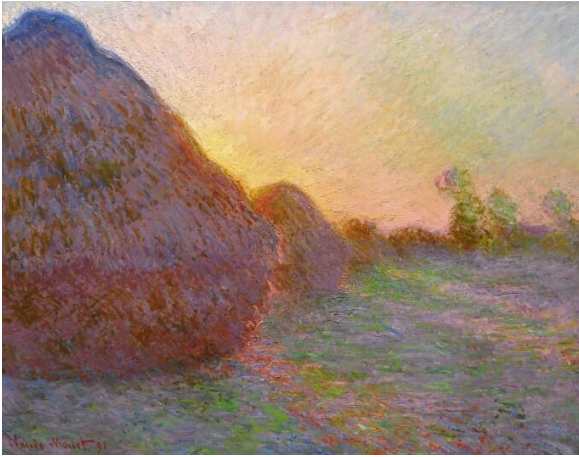

John Constable, View on the Stour Near Dedham, ca.1821-22

2. Impressief kleurgebruik

Water is echter niet altijd blauw en gras niet altijd groen. Als kleuren worden weergegeven zoals we ze *waarnemen*, spreken we van Impressief kleurgebruik.

De Impressionisten werken op deze manier. Ze willen vooral hun impressie, *indruk* van het licht weergeven. Deze stijl ontstond in 1860.

Claude Monet, Meulen, 1891

3. Expressief kleurgebruik

Kleuren worden soms gebruikt om *gevoelens* uit te drukken. Dat heet expressief kleurgebruik. Het Expressionisme werkte op deze manier. Deze stroming ontstond in Duitsland in 1905. Expressionistische kunstenaars gebruiken felle kleuren en primitieve vormen om emoties te uiten. De kunstwerken tonen geen realistische weergave van de werkelijkheid, maar een *ervaring* of een *innerlijk idee*.

Karl Schmidt-Rottluff, Doppelbildniss, ca. 1925

4. Symbolisch kleurgebruik

Wanneer elke kleur een betekenis of een *symbolische waarde* krijgt, spreken we van symbolisch kleurgebruik. De betekenis kan sterk verschillen, afhankelijk van de cultuur, context, plaats of de tijd. Denk aan rood als kleur van de liefde, wit voor maagdelijkheid, groen voor hoop, ... Bij ons wordt de kleur wit gelinkt aan een bruiloft, in sommige Oosterse culturen is het de kleur van de rouw.

Edvard Munch, De levensdans, 1925

Jan van Eyck, Madonna van Lucca, ca. 1437-38

Kleurperspectief

Om ruimtelijke illusie te creëren, gebruiken schilders kleur.

Dit komt vooral tot uiting in de landschapsschilderkunst. Het landschap wordt opgedeeld in een voorplan, een middenplan en een achterplan. Elke strook krijgt een eigen dominante kleurentonaliteit. Dat heet kleurperspectief of atmosferisch perspectief.

De kleuren vooraan zijn de voorwerpskleuren, in het midden zijn het heldere en warme kleuren, naar achter toe worden ze lichter en grijzer.

Hendrik Voogd, Italiaans landschap, 1819 – Piet Mondriaan, Rij van elf populieren in rood, geel, blauw en groen, 1908

C. Licht en schaduw

Licht – ook gebrek aan licht - en schaduwwerking

Licht maakt kleuren en vormen zichtbaar en is daardoor een belangrijke component in de kunst.

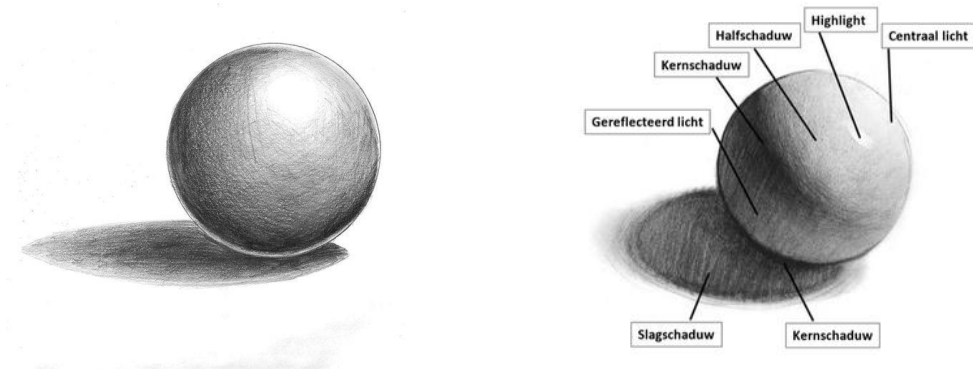
Licht en schaduwprincipe

Eigen schaduw: de schaduw op het belichte voorwerp zelf.

Slagschaduw: de schaduw die een belicht voorwerp in zijn omgeving veroorzaakt.

Kernschaduw: het donkerste gedeelte van de slagschaduw.

Halfschaduw: het lichtste gedeelte van de slagschaduw.

Lichtbron

- Lichtbron: licht ontstaat door een lichtbron. De sterkte en kleur van een lichtbron kan erg verschillen. Een lichtbron kan kunstmatig of natuurlijk zijn. Je hebt verborgen en zichtbare lichtbronnen.
- **Natuurlijke** lichtbronnen - *de zon, de maan, een bliksem.*
- **Kunstmatige** lichtbronnen - *een kaars, een lamp en vuur.*

Er is een verschil tussen de 'belichting' en de 'lichtwerking' van een kunstwerk.

Soorten licht

a. Diffuus licht of verspreid licht

De lichtbron is niet duidelijk zichtbaar. Het licht is gelijkmatig verdeeld over het beeldoppervlak. Er zijn geen licht-donker contrasten.

Dit werd doorgaans gebruikt tot in 16de eeuw

Rogier van der Weyden, De bewening, ca. 1450

De Vlaamse Primitieven (15de eeuw) waren de eersten om met olieverf te schilderen op houten panelen. Hun gedetailleerde stijl om de werkelijkheid weer te geven was vernieuwend. De olieverf zorgde voor reflectie van het licht in de verflagen en liet door zijn transparantie toe om details nauwkeurig uit te werken.

Ook latere kunstenaars maken er gebruik van om een speciale sfeer te creëren.

Edgar Tytgat, Overspelige vrouw, 1949

b. Direct licht

Licht dat direct op het onderwerp valt via een lichtbron en dus een eigen of een slagschaduw creëert.

Rembrandt van Rijn, Zelfportret, 1629

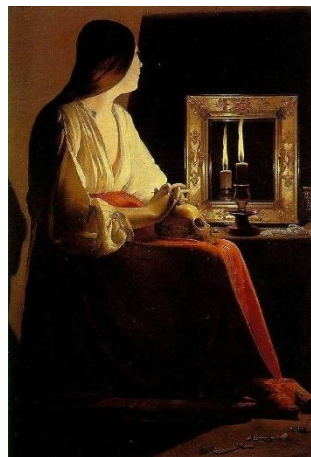
Johannes Vermeer, Vrouw met weegschaal, 1664

c. Clair obscur

Sterke lichtwerking met duidelijke schaduwwerking. Het geeft een groot licht-donkercontrast weer. Dit zorgt voor theatraliteit. Het brengt gevoel en dramatiek in het werk. In de 17de eeuw tijdens de Barok werd dit veelvuldig gebruikt. De Barok wordt gekenmerkt door onrust, dramatiek en hartstocht en de asymmetrische composities zorgen voor de nodige dynamiek.

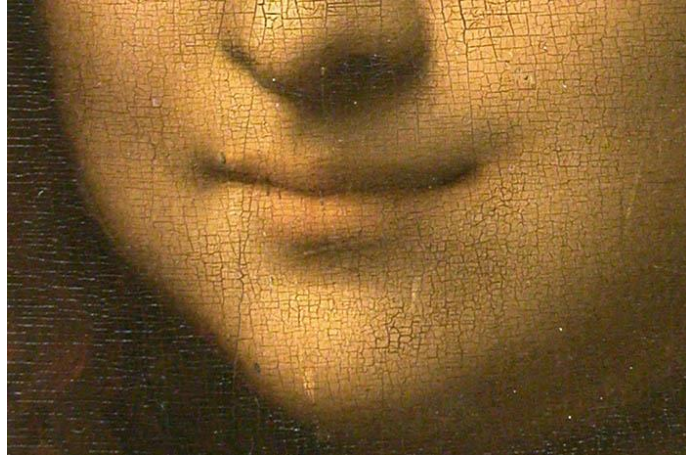
Caravaggio, David en Goliath, 1610
1640

George de la Tour, Boetvaardige Maria Magdalena, 1640

d. Sfumato

Letterlijk: vervaagd (Italiaans), in schilderijen is het de vage, geleidelijke overgang tussen kleuren. Er ligt als het ware een fijn waas over de voorstelling waardoor de contouren onscherp zijn en vormen vervagen. De omtrekken zijn wazig en vervloeien in de omgeving. Vaak toegepast door Leonardo da Vinci.

Leonardo da Vinci, Mona Lisa, 1503-1506

e. Modelé

Schaduwwerking dient hier om volume te creëren. Het suggereert dat het afgebeelde volumineus is door bijvoorbeeld de plooien van de gewaden van schaduw te voorzien. Modelleren duidt in de beeldende kunst een proces aan van imitatie van volumes, bewerkt door middel van arcering of kleurgradaties door middel van tekenen of schilderen op een vlakke drager.

Dirk Bouts, De verrijzenis, ca.1455

Rogier van der Weyden, detail uit De bewening van Christus, 1475-99

f. Tactiliteit

De lichtwerking draagt bij tot het voorstellen van hoe het materiaal aanvoelt en waaruit de uitgebeelde stoffen en objecten gemaakt zijn. Door de bijzondere lichtinval kunnen we de hardheid of zachtheid beter waarnemen.

Johannes Vermeer, Melkmeisje en details, 1660

Licht in de kleur

Claude Monet en het Impressionisme spelen hierin een belangrijke rol.

De verf in tubes werd uitgevonden, deze kunstenaars trokken naar buiten en schilderden 'en plein air'. Ze gaan momentopnames van licht weergeven op doek, schaduw krijgt vanaf nu ook een kleur.

Met een kleurig palet de verf snel en direct op het doek aanbrengen om de kleur en het licht te vangen wordt een indruk, een impressie genoemd. Reflectie van licht op het water dat voortdurend in beweging is of een zelfde onderwerp op verschillende momenten van de dag zijn geliefde onderwerpen van Monet.

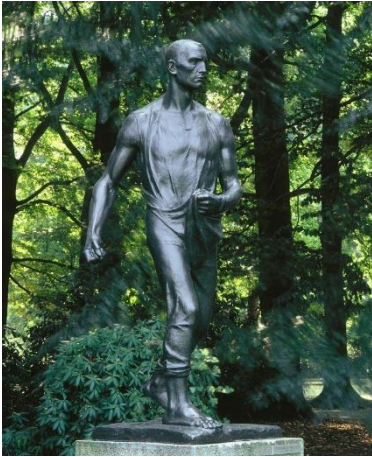

Claude Monet, Waterlelies en Blauwereggen, 1916-19 - Jonge meisjes in een roeiboot, 1887

Licht in de beeldhouwkunst

Ook in de beeldhouwkunst speelt licht een belangrijke rol.

Door het oppervlak te bewerken kan de beeldhouwer spelen met het licht. De hoger gelegen delen weerkaatsen het licht. De dieper gelegen delen zijn minder glad en blijven donkerder. Het beeldhouwwerk wordt bewerkt, gladgeschuurd en gepolijst om een maximale weerkaatsing van het licht te bereiken. De delen die ruw zijn, absorberen het licht. Hier ontstaat schaduw. Door dit contrast ontstaat er plasticiteit, de volumewerking bij de waarneming van een beeld.

Constant Meunier, De zaaier, 1896

August Rodin, De kus, 1901

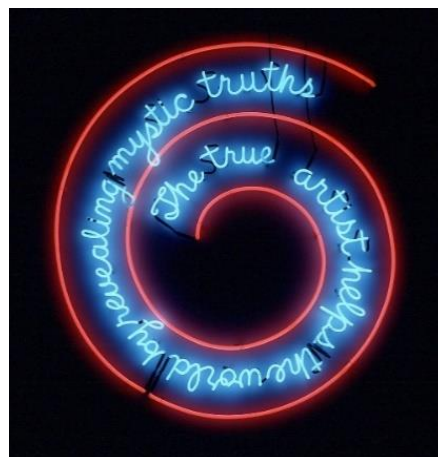
Licht als kunstwerk

In de *installatiekunst*, een vorm die buiten de gekende disciplines valt, wordt licht soms als materiaal gebruikt. Het licht is het kunstwerk zelf.

Het *minimalisme* is een stroming uit de jaren '60 van de 20ste eeuw die met zo eenvoudig mogelijke materialen of gevonden voorwerpen gecreëerd werd. Ze streefden naar eenvoud en soberheid in relatie met hun omgeving. Dan Flavin en Bruce Neuman gebruikten neonlicht in hun werk.

Dan Flavin, Untitled, 1987

Bruce Neuman, The True Artist Helps the World by Revealing Mystic Truths, 1967

Zero-kunst ontstond als reactie op de Tweede Wereldoorlog. Kunstenaars wilden na de gruwel een nieuwe wereld creëren. Ze ontwierpen lichtinstallaties die voortdurend in beweging zijn en een atmosferisch effect creëren in de ruimte rond het kunstwerk, een spel met licht en schaduw. De beweging bestond van 1958-1966.

Otto Piene, Gunther Uecker en Heinz Mack waren de belangrijkste vertegenwoordigers.

Otto Piene, Licht en schaduw, 1961

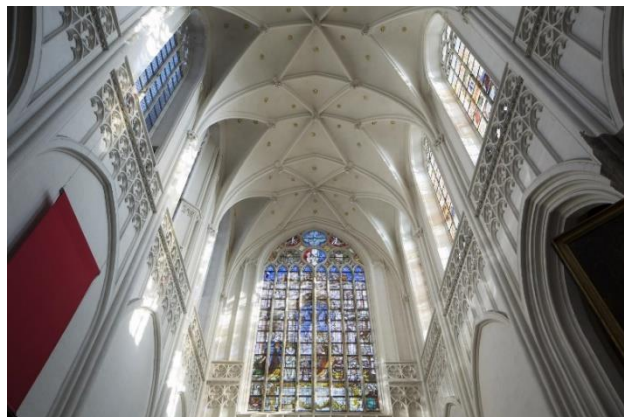
Gunther Uecker, Weisses Feld, 1964

Licht in de *architectuur*

Koning Ramses II liet zijn tempel bij Abu Simbel zo bouwen dat het licht van de opkomende zon twee keer per jaar door de lengte van de binnentempel schijnt en de standbeelden van de goden aan het einde van de tempel verlicht.

Het belangrijkste architecturale element van elke gotische kerk is licht. Gericht op het oosten ontvangt het gebouw het eerste licht van de dageraad, hier in de O.L. Vrouwekathedraal in Antwerpen.

Los van het magische, het mysterieuze heeft licht in de architectuur als functie het leven leefbaar en aangenaam te maken.

D. COMPOSITIE

Statische en dynamische kunst

Kan een schilderij of een beeldhouwwerk beweging oproepen?

Ja, om te kijken of er beweging zit in een kunstwerk kijken we naar de **compositie**. Dit wil zeggen dat je onderzoekt op welke manier de beeldelementen of onderdelen zijn geordend tot een geheel.

De beeldelementen zijn meestal in een bepaalde richting geordend. Gewoonlijk gaat het dan over de *horizontale, verticale, diagonale, centrale* en *driehoekscompositie*. Bij een *overall compositie* is er geen bepaalde kijkrichting, het werk is overal evenveel opgevuld. Aan de hand van de **richtingslijnen** ontdek je de gebruikte compositie.

Op basis van de plaatsing van de figuren of objecten ten opzichte van elkaar maken we nog een onderscheid tussen een symmetrische en een asymmetrische compositie.
Symmetrisch = Beide helften van het kunstwerk lijken horizontaal of verticaal gespiegeld. Een symmetrische compositie heeft een rustig, stilstaand (=statisch, zonder bewegingssuggestie) en evenwichtig effect door een gelijkmatige verdeling.
Asymmetrisch = Een compositie die een beweeglijke indruk maakt door onrust, onevenwicht, ongelijkmatige verdeling, diagonale of schuine richtingslijnen.

Voorbeelden schilderij:

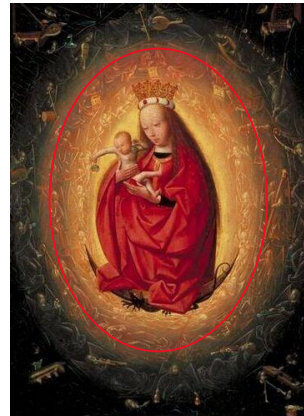
Driehoekscompositie

Verticale compositie

Centrale compositie

Rafaël, Madonna in de wei, 1506 – Piet Mondriaan, Vuurtoren bij Westkapelle, 1908 - Geertgen van Sint Jans, De verheerlijking van Maria, 1490-95

Horizontale compositie

Diagonale compositie

Vincent van Gogh, Korenveld met kraaien, 1890 – Marcel Duchamp, Nu descendent un escalier, 1912

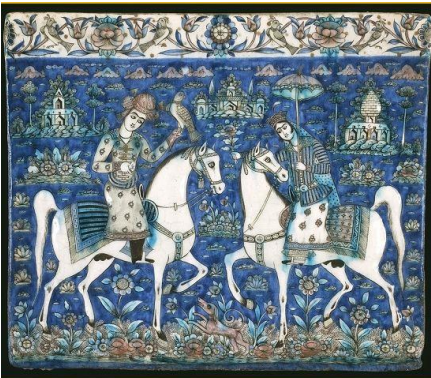
Overallcompositie

Jackson Pollock, Convergence, 1952

Er is geen éénduidige kijkrichting.

Symmetrische compositie

Onbekend, Tegel met een reliëf van een ruiter met valk, 1883 – Vincent van Gogh, Sterrennacht, 1889

Asymmetrische compositie

In de beeldhouwkunst spreken we van **opstelling**. Deze kan verticaal, horizontaal of diagonaal zijn.

Voorbeelden uit de beeldhouwkunst:

Diagonale opstelling

Verticale opstelling

Horizontale opstelling

Hagesander, Polydorus en Athenodorus van Rodos, Laocoöngroep, 40-20 voor Chr. – Alberto Giacometti, L'homme au doigt, 1947 – Henry Moore, Liggende figuur, 1951

Horizontale lijnen suggereren rust en openheid. Verticale lijnen geven een hoogte- en dieptegevoel. Horizontale én verticale lijnen geven evenwicht, dit heet statisch. Diagonale, schuine en kromme lijnen suggereren beweging en onrust, dit is dus dynamisch.

De plaats die de figuren innemen (ten opzichte van elkaar) kan gelijkmatig verdeeld zijn, ze zijn gespiegeld bij een symmetrische compositie. Of ze kunnen niet evenredig geplaatst zijn, het midden van het beeld kan op geen enkele manier in twee gelijke delen verdeeld worden bij een asymmetrische compositie.

Asymmetrische opstelling

Symmetrische opstelling

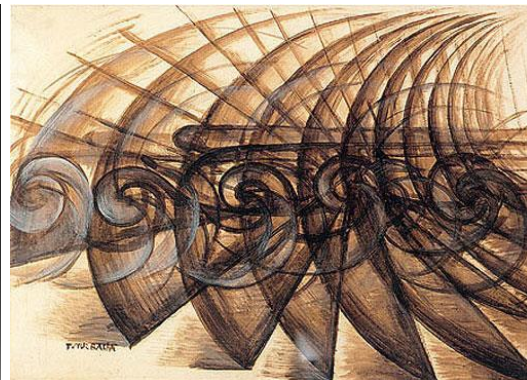
Discobolus van Myron, 2de eeuw na Chr. - Waldemar Grzimek, *Artiesten II*, 1956

Op basis van de compositie of opstelling kan je een onderscheid maken tussen statische en dynamische kunst.

Illusie van beweging

De illusie van beweging overbrengen in een twee- of driedimensionaal werk is een uitdaging sinds eeuwen.

Herhaling is een oud recept, de Oude Grieken waren de eersten die er zich in bekwamen en de Futuristen diegenen die er hun handelsmerk van maakten.

Euphiletos, Panatheneïsche amfoor, 515 v. Chr. – Giacomo Balla, *Snelheid van een motorfiets*, 1913

Futurisme ontstond in 1909 in Italië. Deze stroming weerspiegelde de toenmalige nieuwe moderne wereld. De kunstenaars gaan de beweging analyseren in een aaneenschakeling van momentopnames die ze opnieuw combineren tot één beeld. Umberto Boccioni was de leider van de Italiaanse Futuristen. In België was Jules Schmalzigaug de meest authentieke futurist.

Ze werden hiervoor geïnspireerd door de fotografie van Anton Bragaglia, die met een lange sluitertijd bewegingen zichtbaar maakte.

Umberto Boccioni, *Forme uniche della continuità nello spazio*, 1913 – Jules Schmalzigaug, *Rhythmus van lichtgolven. Straat, zon en menigte*, 1915_16 – Anton Bragaglia, *Beweging van het hoofd*, 1911

De ontwikkeling van de *fotografie* en de *film* speelde een grote rol in de creatie van beweging in de kunst. Eadweard Muybridge speelde daar een belangrijke rol in. Hij was gefascineerd door bewegingen van mensen en van dieren. Hij ontwikkelde een systeem om die bewegingen vast te leggen. Daardoor hielp hij kunstenaars om bijv. een galopperend paard correct weer te geven. Hij zette zijn foto's in een zoöpraxiscoop en speelde ze na elkaar af. Hij zou met zijn uitvindingen de filmkunst op de sporen zetten.

Plaat 163, met trefwoorden "Man, Springen; staande brede sprong" – Plaat 156, met trefwoorden "Vrouw springen, recht door hoogspringen" – Galopperend paard, 1878

Kinetische kunst

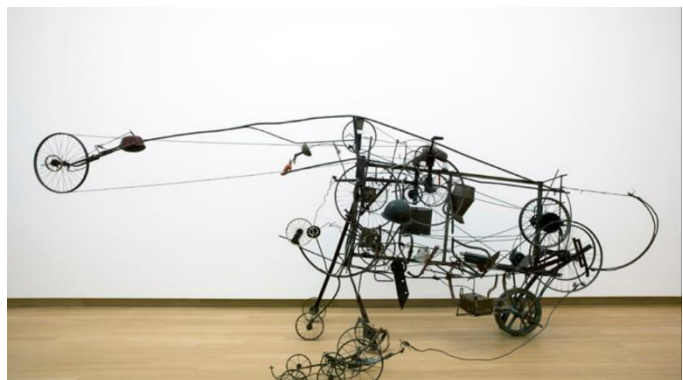
Binnen de *installatiekunst* is beweging ook een belangrijk element. Beweging kan op drie manieren worden opgewekt: met natuurkrachten, met mechanische krachten of door de kracht van de toeschouwer.

Natuurkracht

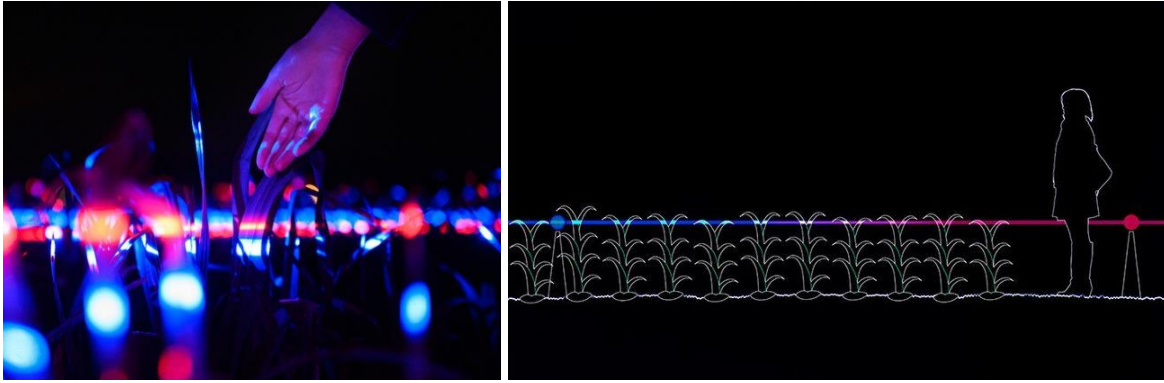
Theo Jansen, *Animaris turgentia*, ca.2015

Mechanische kracht

Jean Tinguely, *Gismo*, 1960

Kracht van de toeschouwer

Daan Roosegaarde, Grow, 2021

Podiumkunsten

Naast film is ook dans een discipline waarvoor beweging essentieel is.

Het bestaat uit een opeenvolging van bewegingen of een serie opeenvolgende passen op muziek. De choreograaf stelt de dansfiguren op en bedenkt de structuur van de bewegingen. Hij organiseert de ruimte tussen de verschillende dansers, tussen de dansers en de muziek. Hij baseert zich op allerlei bronnen zoals verhalen, mythes, toneelstukken, muziek, ...

Ballet is de oudste en bekendste vorm van dans. Het ontstond in de 15de eeuw in Italië en legde al een hele evolutie af.

Renaissance dans aan het hof, 15de eeuw – Romantisch sprookjesballet, Het Zwanenmeer, 19de eeuw – Anne Teresa De Keersmaeker, Moderne dans, 20ste eeuw

E. Ruimte en volume

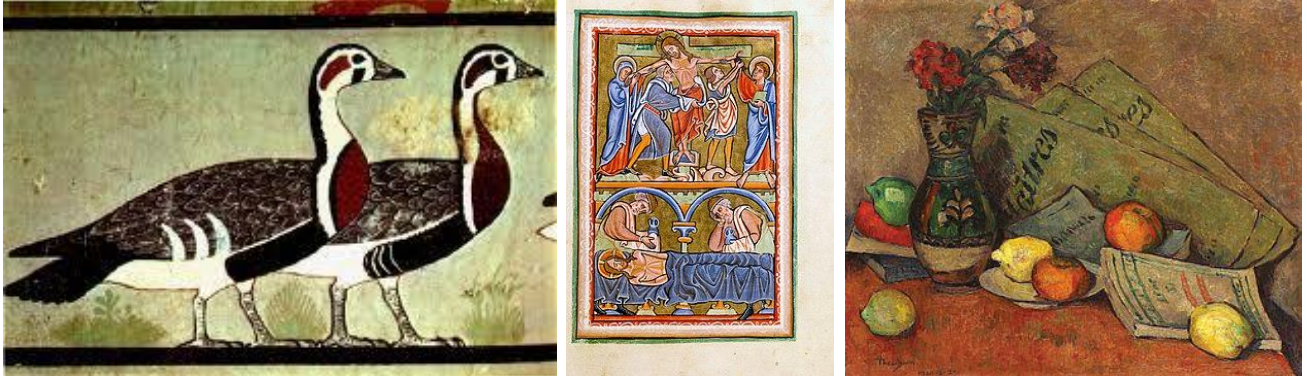
Een sculptuur en een gebouw zijn ruimtelijk. Ze staan in de ruimte en nemen ruimte in. Je kunt eromheen lopen en langs elke kant iets anders ontdekken.

Zowel papier als een schilderdoek zijn plat. Toch proberen kunstenaars te doen alsof er ruimte in hun werk zit. Dit noem je *ruimtesuggestie*. Suggesteren betekent dat je doet alsof. Ruimtesuggestie kan op verschillende manieren.

Schilderkunst

a. Overlapping

Dit is de oudste vorm van ruimtesuggestie. Het ene voorwerp of een persoon staat voor het andere. Het voorwerp of de persoon die voor staat lijkt dichterbij in de ruimte. Het voorwerp of de persoon die wordt overlapt staat in de achtergrond. Dus bepaalde gedeelten van de vormen zijn niet te zien omdat er andere vormen voor staan.

Klassieke Oudheid, 500 v. Chr. – Parijse Psalter van Lodewijk de Heilige, 1270-74 - Ion Theodorescu-Sion, Stilleven met vaas en fruit, 1920

b. Afsnijding

Bij afsnijding wordt de voorstelling afgesneden door de kaderrand. Hierdoor lijkt de voorstelling door te lopen in onze eigen werkelijkheid.

Claude Monet, De Japanse brug, 1918-24 – Edgar Degas, Dansers in roze, 1876 – Vincent van Gogh, Caféterras bij nacht, 1888

c. Voorgrond – achtergrond

De voorgrond wordt scherp afgebeeld, de achtergrond eerder wazig.

Hoe verder naar achteren, hoe kleiner een voorwerp of persoon wordt afgebeeld. Dit noem je verkleining. Alles in de voorgrond dat dichtbij wordt voorgesteld, wordt groter afgebeeld. Hierdoor ontstaat er diepte/ruimtelijkheid.

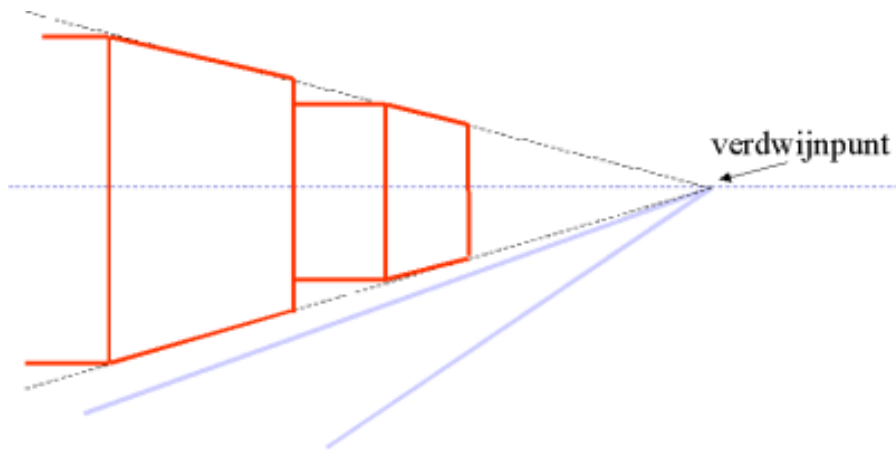

Auguste Renoir, Bal au Moulin de la Galette, 1876 – Pieter Breugel de Oude, Boerendans, 1567

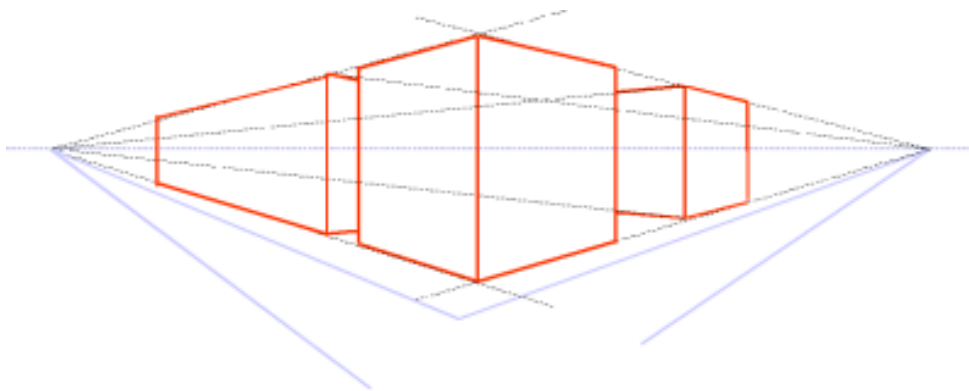
d. Perspectief

Kunstenaars proberen de **illusie van ruimte** zo geloofwaardig mogelijk weer te geven in hun werk (**2D**). Dat heet perspectief. Ze maken daarvoor gebruik van vluchtpunten en vluchtlijnen, zo creëer je lijnperspectief. Het ontstond in de Renaissance, de kunstenaar moest wetenschappelijk onderlegd zijn. Het lijnperspectief werd een standaardonderdeel in de opleiding van de leerling-kunstenaar.

1 vluchtpunt

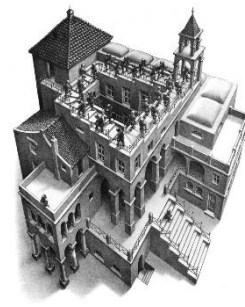
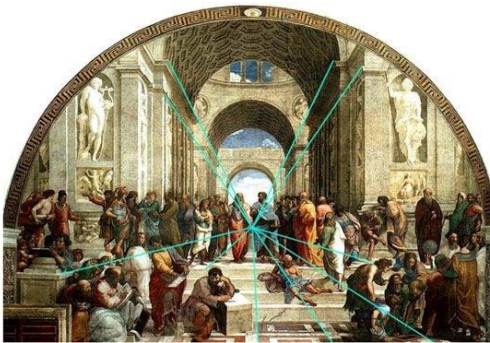
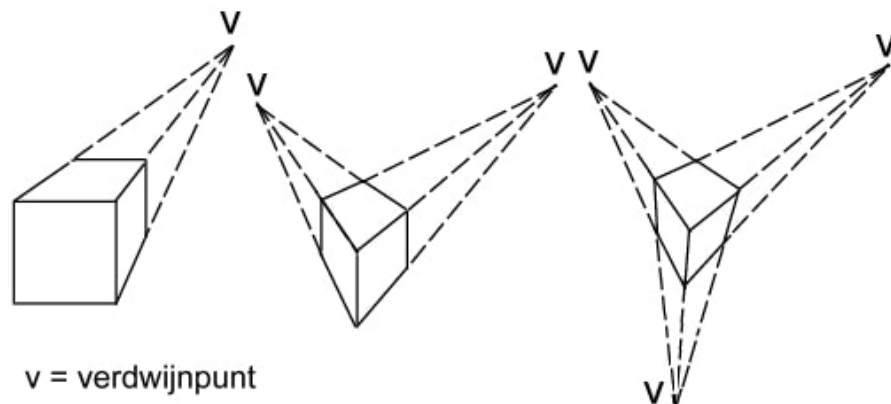

2 vluchtpunten

Met behulp van een verdwijnpunt en parallelle lijnen, die naar dat verdwijnpunt lopen, wordt diepte gecreëerd. Dit is een wiskundige techniek. Er zijn verschillende soorten lineair- of lijnperspectief afhankelijk van het aantal verdwijnpunten.

één verdwijnpunt twee verdwijnpunten drie verdwijnpunten

Rafaël, De school van Athene (detail), 1509-10 – Gustave Caillebotte, Rue de Paris, temps de pluie, 1877 - M.C. Escher, Klimmen en dalen, 1960

e. Verkorting

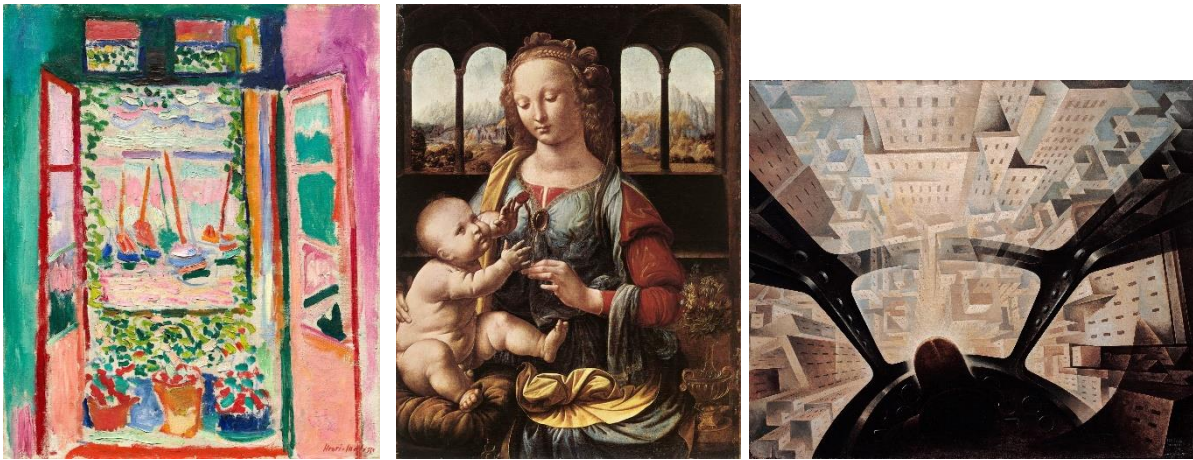
Ook bij het tekenen of schilderen van de menselijke figuur streeft de kunstenaar naar een geloofwaardige ruimtelijke illusie. Dit lukt niet met lijnperspectief dus moet de kunstenaar dit op een andere manier realiseren. Bij een menselijke figuur kiest hij voor *verkorting*. Kunstenaars passen verkorting van lichaamsdelen toe om een lichaamshouding van een menselijk figuur correct in perspectief te plaatsen. Enige anatomische kennis was dus wel een vereiste.

Andrea Mantegna, Huis der gehuwden (detail), 1465-74 – De bewening van Christus, 1470 – Johannes Vermeer, Melkmeisjes, 1658

f. Doorkijk

Een *doorkijk* bv. door een raam of deur naar binnen of buiten zorgt voor extra ruimtelijkheid in een vaak wat platte of ondiepe voorstelling. Sommige voorstellingen worden met behulp van een doorkijk in tweeën gedeeld waardoor er twee verhalen te zien zijn.

Henri Matisse, Fenêtre ouverte, 1905 – Leonardo da Vinci, Madonna met de anjer, 1475 – Tullio Crali, Duikvlucht op de stad, 1938

g. Repoussoir

Een *repoussoir* is een schildertechniek waarbij met opzet een voorwerp in de voorgrond van een schilderij wordt geplaatst, om de illusie van diepte te vergroten. Een repoussoir is ten opzichte van de rest van het schilderij donker van kleur, en bedekt een gedeelte van de voorstelling.

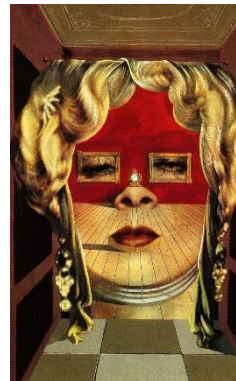
C.D. Friedrich, Der Wanderer über dem Nebelmeer, 1818 – Vincent van Gogh, Sterrennacht, 1889

h. Coulissen

Bij *coulissewerking* wordt er met behulp van het aanbrengen van verschillende lagen, die naar boven en binnen verspringen, een kijkgdooseffect of de opbouw van een decor in het theater gecreëerd.

Roelant Savery, Landschap met vogels, 1628

Johannes Vermeer, De liefdesbrief, 1669-70 – David Hockney, Model with unfinished self-portrait', 1977 – Salvador Dalí, Het gezicht van Mae West, gebruikt als inrichting voor een appartement, 1934

i. Trompe l'oeil

In de Barok maakten kunstenaars de meest indrukwekkende plafondschilderingen in centraal perspectief, waarbij de indruk werd gewekt dat er geen plafond meer was. Het verschil tussen de muren en de schildering vervagen. De afbeelding lijkt vanuit de werkelijke ruimte door te lopen. Dit effect is eigenlijk gezichtsbedrog en noem je *trompe l'oeil* of *illusionisme*.

Tegenwoordig wordt het illusionisme nog veel toegepast in street art.

Andrea Mantegna, Camera degli Sposi, 1465-74 - Pere Borrell del Caso, Ontsnappen aan kritiek, 1874

Beeldhouwkunst

Waar op een plat vlak ruimtelijkheid slechts bestaat uit de illusie van driedimensionaliteit, neemt ze in de beeldhouwkunst de ruimte letterlijk in. De vormgeving kan verschillen.

Beelden kunnen een concave) (of een convexe () vorm hebben.

Bij een concave vorm zit de ruimte rondom het beeld, de **holtes** worden holtes omdat ze zich de ruimte toe-eigenen.

Bij een convexe vorm bevindt de ruimte zich in het midden van het werk. Het is een **bol**vormige ruimte.

Concave vorm

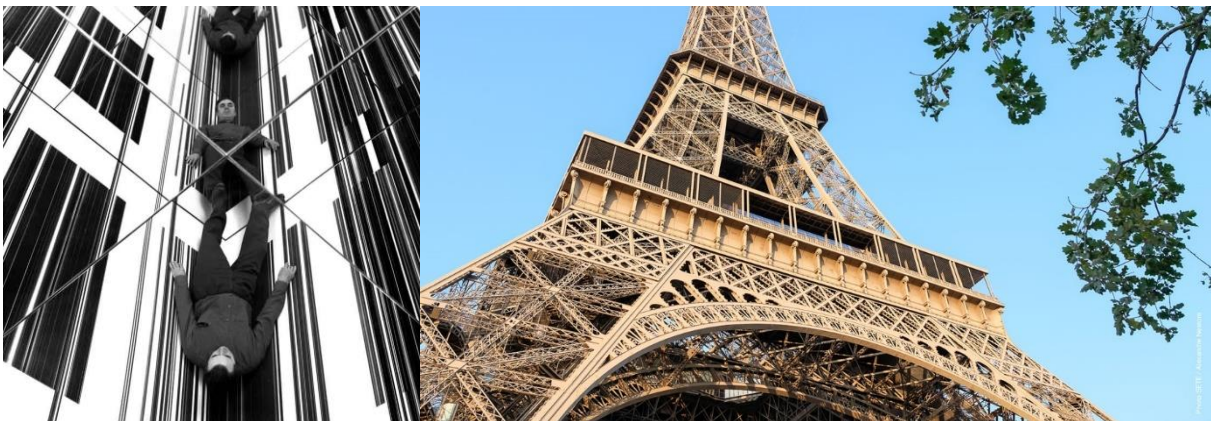
Convexe vorm

Henry Moore, Reclining Figure: Festival, 1949 – Constantin Brancusi, Slapende muze, 1910

Ruimtelijkheid als kunstwerk

Een kunstenaar kan proberen de illusie van ruimte zo perfect mogelijk weer te geven. De vorm van het kunstobject bepaalt de relatie van het werk tot de ruimte.

Luc Peire, Environment, 1967 Tour Eiffel, 1889

Volume in de architectuur

Ruimte tussen twee muren probeert men al eeuwen te overwelden.

De Egyptenaren gebruikten zware dwarsbalken op dikke zuilen die kort bij elkaar stonden. De Romeinen vonden de rondboog uit, deze werd verfijnd in de Romaanse kerkgebouwen met het tongewelf. De Basilica lag aan de basis. Het was een grote rechthoekige ruimte waarvan het plafond ondersteund werd door twee rijen pilasters. In de Gotiek werd het tongewelf vervangen door het kruisgewelf waardoor men hoger kon bouwen en grotere raampartijen kon aanbrengen.

Egypte

Rome

Middeleeuwen (Romaans)

Moorse architectuur (8ste tot 10de eeuw) - Middeleeuwen (Gotiek)

10. BOUWSTENEN SCHILDERKUNST

A. Definitie:

Een schilderij is een 2-dimensioneel vlak, waarin iets wordt voorgesteld met kleur- en vormmiddelen. Schilderkunst is de creatieve uitwerking van schilderijen. Schilderijen zijn ruimtelijke objecten.

Figuratief of abstract:

Figuratief = verwijzing naar de realiteit, er komen 'figuren' in voor.

Karel Appel, *Ontmoeting*, 1951 – P.P. Rubens, *Portret van Clara Serena Rubens*, 1618

Abstract = verwijst niet naar de realiteit, er staat geen herkenbare vorm in.

Mark Rothko, *Geel over paars*, 1956 – Barnett Newman, *Onement 1*, 1948

B. Materiaal:

Drager: De ondergrond waarop wordt geschilderd, is de drager.

Meestal is de drager een houten paneel, doek (sinds de renaissance) of papier, maar ook de rots in de prehistorie. Een natte kalklaag op een muur heet fresco.

Verf: Het pigment bepaalt de kleur van de verf. Het bindmiddel doet de kleur aan de ondergrond kleven. Het bindmiddel is eigeel in tempera, olie in olieverf (ca.1400), water in aquarel of gouache (plakkaatverf). Na WO II schildert men ook veel met acrylverf (sneldrogend).

Tempera

Olieverf

Aquarel

Acryl

Gereedschap: Een hard of zacht penseel, een kwast, paletmessen, spatels. Ook spuitbussen vallen onder gereedschap.

Collage en assemblage:

Vanaf de moderne kunst worden ook andere materialen naast verf op de drager aangebracht, zoals papier (tijdschriften, kranten), textiel maar ook allerlei objecten. In oorsprong werden die op het doek gekleefd, vandaar de naam 'collage'. Een 'assemblage' is een combinatie van (fragmenten van) objecten in allerlei materialen. Een assemblage vermengt schilderkunst en beeldhouwkunst. Ready-mades en objects trouvés vormen een belangrijk element in het Dadaïsme (1917) en de Conceptuele kunst (1960).

Collage

Assemblage

Ready-made

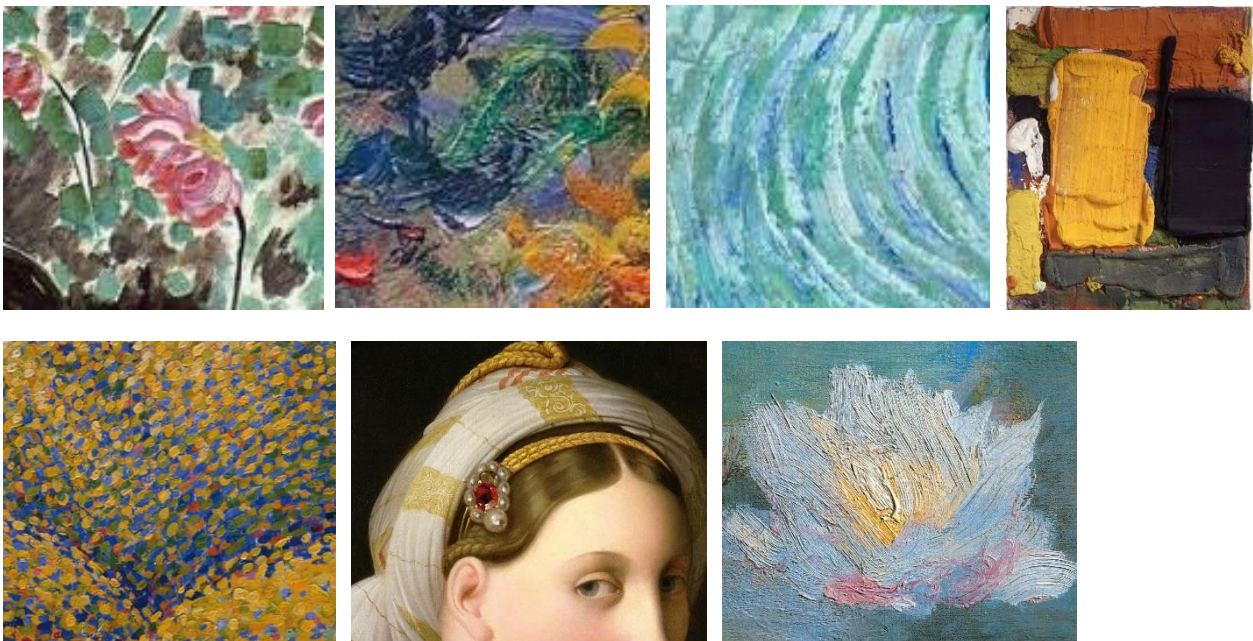
C. Textuur, toets en uitvoering:

Textuur: De manier waarop de schilder de verf aanbrengt en de verfsoort die hij gebruikt bepalen de textuur van het oppervlak. Het kan glad en effen zijn of ruw, oneffen met een zichtbare textuur.

Toets: De persoonlijke toets ontstaat door de manier waarop de schilder het penseel hanteert. De toetsen of verfstrepen kunnen duidelijk zichtbaar zijn of opgaan in het kleurengeheel.

Ze kunnen regelmatig of onregelmatig zijn, verfijnd en bijna onzichtbaar of grof.

Uitvoering: Dit is de schilderwijze. Deze kan grafisch/lineair, picturaal of sculpturaal zijn.

- Grafisch/lineair: scherpe en duidelijke (omtrek)lijnen scheiden de vormen (1-2)
- picturaal: zachte overgangen van de vormen in elkaar, kleurnuances bepalen de vormgeving (3).
- sculpturaal: suggestie van 3-dimensioneel beeld door sterke licht en schaduw-effecten en licht- donkergradaties (4).

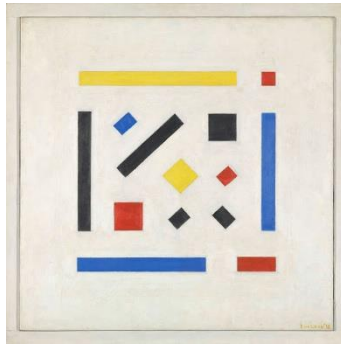
1. J.L. David, De dood van Marat, 1793 – 2. André Derain, De keerweg, L'Estaque, 1906 – 3. Claude Monet, La grande allée, 1900 – 4. P.P. Rubens, detail uit Studie van een negerkop, 1600.

D. Compositie:

Plaatsing van de beeldelementen

Ordering van verschillende beeldelementen.

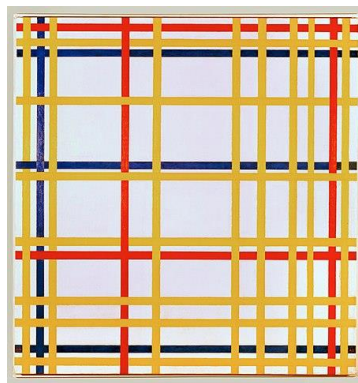
Meestal vertrekt de kunstenaar voor de compositie van geometrische basisvormen: cirkel, vierkant of driehoek, ...

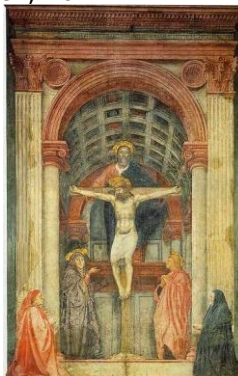
Gustav Klimt, Die Jungfrauen, 1913 – Bart van der Leek, Compositie, 1918 – Theo van Doesburg, Compositie I, 1916

Verhouding:

Basisvormen, kleurvlakken, licht- en schaduw delen worden in een bepaalde verhouding t.o. elkaar geplaatst: symmetrie en asymmetrie, drukke en minder drukke of lege delen, ...

Caravaggio, Johannes de Doper in de wildernis, 1604 – Piet Mondriaan, New York City I, 1942 – Clara Peeters, Stilleven met bloemen en delicatessen, 1611

Kazimir Malevich, De sportlieden, 1928 – Masaccio, De Heilige Drievuldigheid, ca.1425-28 – Claude Monet, Populieren aan de oevers van de Epte, 1891

Richtingslijnen:

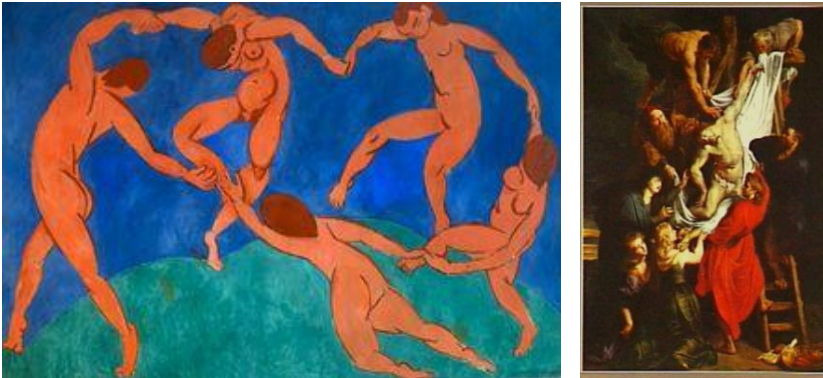
In elke compositie kan je denkbeeldige richtingslijnen aanvoelen. Ze bepalen de kijkrichting, de manier waarop je ogen over het werk worden geleid. Daarnaast geven ze het werk een dynamisch of statisch karakter aan het geheel.

Horizontale lijnen suggereren rust en openheid.

Verticale lijnen geven hoogte en diepte.

Horizontalen **én** verticalen geven evenwicht.

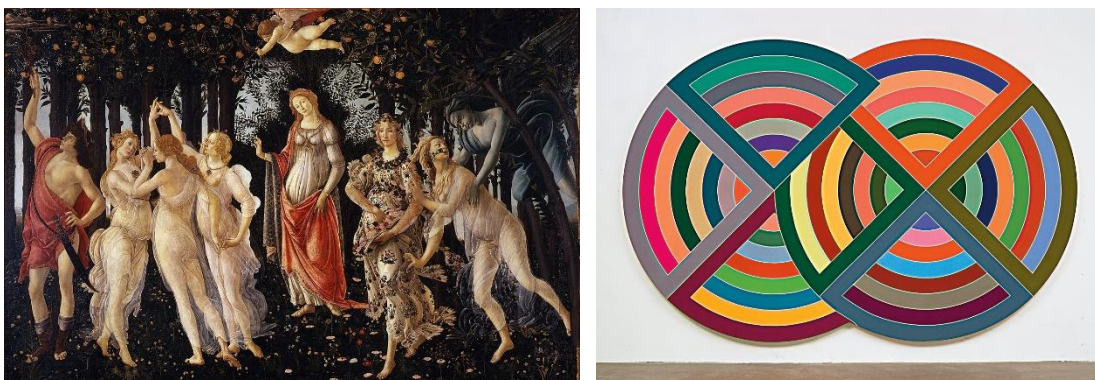
Diagonalen, schuine en kromme lijnen roepen beweging en onrust op.

Georges Seurat, Tour Eiffel, 1889 – Jan Van Eyck, Het Arnolfini-portret, 1434 – Vincent van Gogh, De zaaier, 1888 – Henri Matisse, De dans, 1909 – P.P. Rubens, De kruisafneming, 1611

Ritmische ordening:

De schikking van vormen en kleuren kan een ritmisch patroon zijn: een herhaling van motieven of vormen, een patroon of een andere ritmische ordening.

Joseph Albers, Kleurstudie voor 'Eerbetoon aan een plein, 1959 – Vincent van Gogh, Sterrennacht boven de Rhône, 1888 – Marcel Duchamp, Nu descendant un escalier, 1912 – Frank Stella, Firuzabad, 1970

E. Ruimte en diepte:

De schilder stelt zich tot doel om op het platte vlak de illusie van ruimte en diepte te creëren. Hij doet dat door ruimtewerking, perspectief, lichtwerking en kleur.

a. Ruimtewerking:

Dit ontstaat door overlapping en afsnijding van beeldelementen, door contrasten zoals groot/klein of scherp/wazig.

Edvard Munch, De schreeuw, 1893 – Rogier van der Weyden, Maria Magdalena, 1450-52 – Paul Cézanne, Mont Sainte-Victoire, 1886-87

b. Perspectief:

De perspectiefregels werken met vluchtpunten, waarin vluchtlijnen samenkomen. Ook de horizon is een belangrijke lijn in het perspectief.

Rafaël, De school van Athene, 1509-10 - Meindert Hobbema, Het laantje van Middelharnis, 1689

c. Licht en schaduw: Zij helpen mee ruimtelijkheid creëren.

Schaduw is geschikt om de diepte als derde dimensie te suggereren. Het licht-donker of clair-obscur effect verhoogt de expressiviteit van het schilderij: een deel baadt in het licht terwijl een ander deel erg donker is. Sfumato: diffuse lichtverdeling met zachte toonverschillen in eenzelfde kleur, een harmonieuze weergave van de werkelijkheid.

Georges La Tour, Knaap blaast lamp uit, 1649 – Rembrandt, Zelfportret als apostel Paulus, 1665-69
Leonardo da Vinci, Mona Lisa, 1503-06 – Johannes de Doper, 1513-16

Schaduw

Zonder schaduw heb je geen ruimtelijkheid, geen driedimensionale vormen en geen diepte.

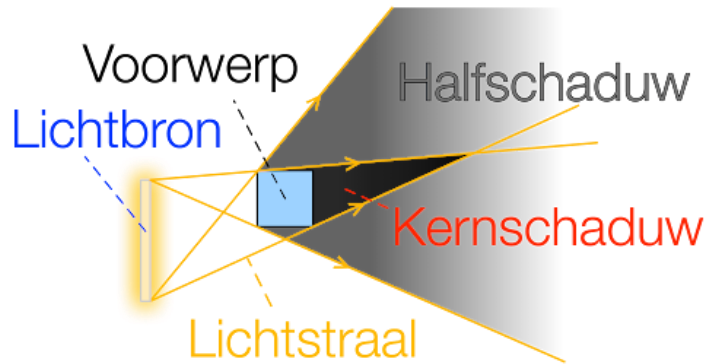
Soorten:

Eigen schaduw: Eigen schaduw is de schaduw die op het object aanwezig is op de niet belichte kant van het voorwerp. Eigen schaduw speelt een grote rol in plasticiteit.

Slagschaduw: de slagschaduw is het donkerste, het binnenste gedeelte van een eigenschaduw van een voorwerp op een oppervlak.

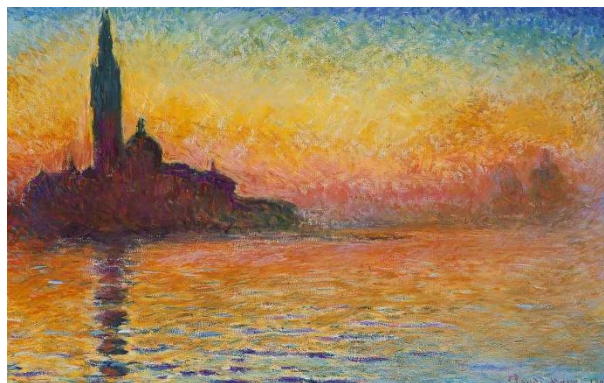
Halfschaduw: de overgang van de lichtbron naar de eigen schaduw of de slagschaduw

Kernschaduw: het punt achter het voorwerp waarop helemaal geen licht valt

d. Natuurlijk en onnatuurlijk licht:

De schilder kan proberen het licht zo natuurlijk mogelijk te schilderen. Hij kan het echter ook anders voorstellen dan het in werkelijkheid is. Met onrealistische kleuren kan hij het licht van de ochtend, avond of het onweer intensifiëren.

John Constable, Dedham Lock and Mill, 1817 – William Turner, Fishermen at Sea, 1796 – Piet Mondriaan, De molen, 1917 – Claude Monet, San Giorgio Maggiore in schemerlicht, 1908

e. *Lichtbronnen:*

De lichtbron kan *zichtbaar* zijn, vb. een lamp, lantaarnpaal, kaars, dit zijn *kunstmatige* lichtbronnen. De zon, de maan, een venster waardoor licht binnenvalt zijn *natuurlijke* lichtbronnen.

De kunstenaar kan die gebruiken om het licht over zijn werk te laten stralen in een intens spel van licht en schaduw.

De lichtbron kan ook *onzichtbaar* zijn of zich buiten het schilderij bevinden, waarbij de lichtinval toch ook realistisch aanvoelt.

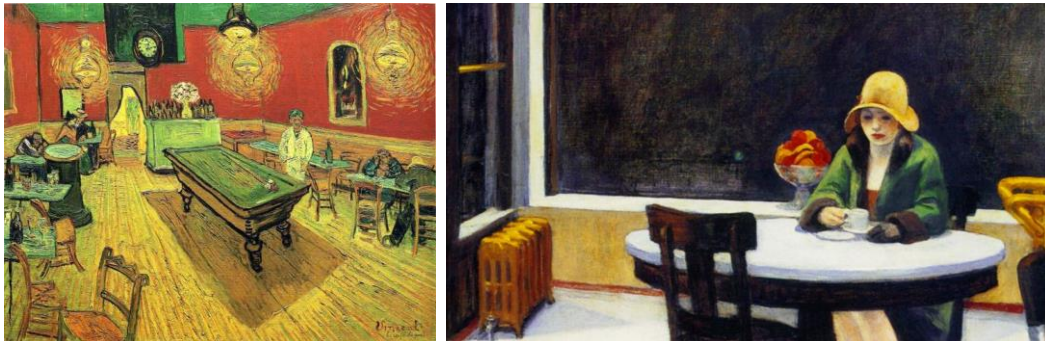

Gerard van Honthorst, De koppelaarster, 1625 – Johannes Vermeer, Brieflezende vrouw, 1663
Frank Weston Benson, Zonlicht, 1909

Het licht kan *direct* (schijnt rechtstreeks op het voorwerp) of *indirect* (valt niet rechtstreeks op het voorwerp maar wordt weerkaatst door zijn omgeving) zijn. Het kan *tegenlicht* (de schaduw komt naar je toe, de lichtbron bevindt zich tegenover je en achter het onderwerp) of *meelicht* (je kijkt mee in de richting van het licht) zijn.

Het kan *strijklicht* (licht dat onder een scherpe hoek over een oppervlak valt en lange schaduwen geeft) of *glimlicht* (weerkaatsing van het licht op gladde voorwerpen) zijn.

Direct en indirect licht

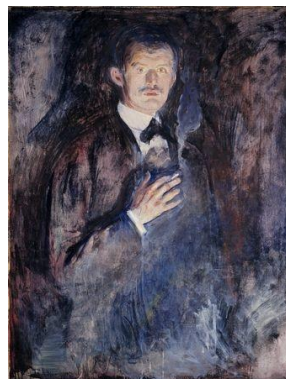

Vincent van Gogh, Café de la nuit, 1888 – Edward Hopper, Automatic, 1927

Tegenlicht en meelicht

Leon Spilliaert, Silhouet van de schilder, 1907

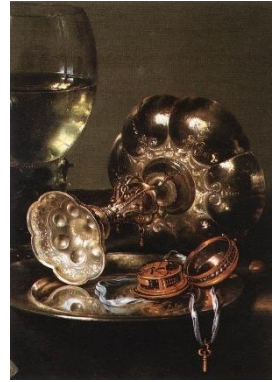

Edvard Munch, Zelfportret met sigaret, 1895

Strijklicht en glimlicht

Alfred Stevens, Une belle journée au Tréport, 1890

Willem Claeszoon Heda, Detail uit Stilleven met bramentaart, 1631

f. Kleur als ruimtelijk middel:

Warme kleuren komen naar de voorgrond en koude kleuren wijken naar de achtergrond

Paul Sérusier, Talisman, 1888 – Piet Mondriaan, Avond; Rode boom, 1908-10 – Franz Marc, Die Fühse, 1913

Kleurperspectief of atmosferisch perspectief maakt gebruik van dominante kleurtonaliteiten op drie plans. Door het gebruik van kleur kan een indruk van diepte in het schilderij worden gebracht.

Voorplan: donkere kleurtinten en details

Middenplan: heldere kleurtonen

Achterplan: vergrijsde of verblauwde kleurtonaliteiten

Albert Bierstadt, Bernese Alps, as Seen near Kusmach, 1859

F. Kleur:

De *kleurencirkel* ordent de kleuren volgens hun eigenschappen.
 Primaire kleuren kunnen niet door vermenging worden bekomen.

Rood, geel en blauw

Secundaire kleuren ontstaan door menging van twee primaire kleuren.

Rood + geel = oranje

Geel + blauw = groen

Blauw + rood = violet (paars)

Tertiaire kleuren ontstaan door menging van een primaire en een secundaire kleur.

Vb: bruin, mosgroen, okergeel, ...

Kleurencirkel van Johannes Itten, ca. 1916

Zwart en wit worden **niet** als kleur beschouwd maar als 'afwezigheid van kleuren' of als 'combinatie van alle kleuren'. Zwart absorbeert alle kleur, wit weerkaatst alle kleuren.

Kleurtonen: Bij een kleur een weinig of veel zwart of wit toevoegen

Kleurtinten: Kleuren onderling mengen, vb. licht oranje = oranje + geel

Kleurcontrasten (zie ook p.14 en volgende)

Kleur tegen kleur

Primaire kleuren harmoniëren met elkaar.

Complementaire kleuren: een primaire kleur en de secundaire kleur samengesteld uit de twee andere pigmenten: rood-groen, geel-violet, blauw-oranje. Complementaire kleuren staan diametraal op de kleurencirkel. Ze versterken elkaar, rood wordt intenser naast groen. Daarnaast zorgen ze ook voor een harmonie.

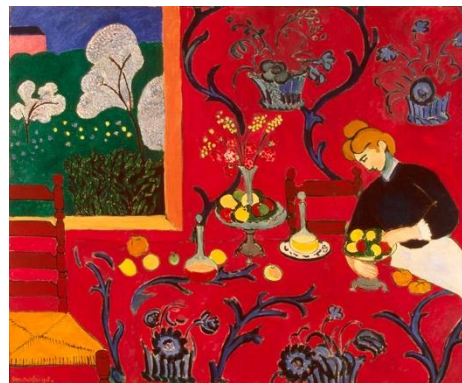
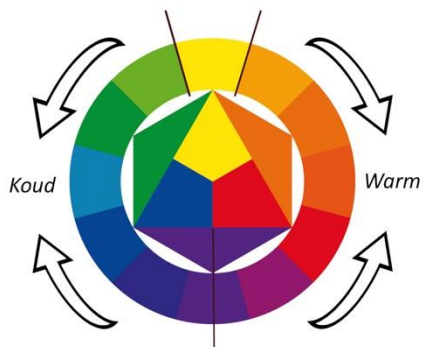

Umberto Boccioni, De straat komt de huizen in, 1912 – Claude Monet, Klaprozeenveld bij Vetheuil, 1879 – Vincent van Gogh, Detail uit 'Zelfportret met grijze vilthoed', 1887 – Piet Mondriaan, De molen bij zonlicht, 1908

Warme kleuren: alles in tinten van rood, vooral naar geel toe.

Koude kleuren: alles in tinten van paars over blauw naar groen.

Warme kleuren treden ruimtelijk op de voorgrond in een omgeving van koude kleuren.

Kleurencirkel warm-koud – Henri Matisse, La Desserte rouge, 1908 – Franz Marc, Der Turm der Blauen Pferde, 1913

Kleurgebruik:

Realistisch: de geschilderde kleur is de werkelijke kleur.

Symbolisch: de kleur heeft een bepaalde verwijzende betekenis.

Expressief: de geschilderde kleur is overdreven om de expressie te vergroten.

Impressief: de geschilderde kleur is de waargenomen kleur, een indruk van de kleur.

Giovanni Bellini, Madonna met kind, 1485 – Vincent van Gogh, Zonnebloemen, 1888 – Wassily Kandinsky, Blauwe Berg, 1908 – Egon Schiele, Zelfportret, 1910

Monochroom en polychroom:

Mono: één kleur of kleurenfamilie zijn gebruikt. Poly: vele kleuren zijn gebruikt.

Yves Klein, Untitled Blue, 1960

Sergei Poliakov, Composition abstraite, 1960

Edvard Munch, De zon, 1909

Morris Louis, Where, 1960

11. BOUWSTENEN BEELDHOEWKUNST

A. Definitie:

Een beeldhouwwerk is een driedimensionaal kunstwerk, waarin iets wordt voorgesteld met vorm- en kleurmiddelen.

Beeldhouwkunst of sculptuur is de creatieve uitwerking van beeldhouwwerken.

Figuratief of abstract:

Een beeldhouwwerk is *figuratief* als het verwijst naar de realiteit.

Het is *abstract* als het NIET verwijst naar de realiteit, als er geen herkenbare vorm wordt beoogd.

Michelangelo, Pieta, 1498-99 – Max Bill, Eindeloze kronkel, 1956 – Rik Wouters, Het zotte geweld, 1912
Alexander Calder, The Whirling Ear, 1958

B. Materiaal:

De beeldhouwkunst kent een grote waaier aan materialen.

Meestal gebruikt de beeldhouwer materiaal dat in zijn streek aanwezig is: marmer in Italië, kalksteen in Frankrijk, hout en ivoor in Afrika, ...

a. Steen

Steen wordt ontgonnen in steengroeven, bepaalde streken zijn gekend om hun kwaliteitsmateriaal: vb. marmer uit Carrara in Italië. Marmer wordt gekapt en is de favoriet onder de beeldhouwers, het is consistent maar niet keihard en het heeft een uniforme structuur. Andere soorten: albast, kalksteen, zandsteen

b. Klei

Klei is een zacht materiaal dat wordt geboetseerd tot de gewenste vorm. Boetseren krijgt als naam 'plastiek'. Gebakken klei wordt 'terracotta'.

c. Brons

Bronzen beelden worden gemaakt met gipsen modellen of mallen, die daarna in brons gegoten worden.

d. Hout

Ook hout is een zacht materiaal, het wordt eerder gesneden dan gekapt, daarom spreekt men ook van beeldsnijkunst.

e. Ivoor

Ook hier werkt men met uitsnijden.

f. Moderne materialen

In de 20° eeuw gebruikt men allerlei moderne materialen - al dan niet in combinatie - om sculpturen en assemblages te maken, zoals plastic, polyester, metaal, textiel, diverse industriële materialen, ...

Edgar Degas, Danseresje van veertien, 1888 (gegoten in 1922) – Constantin Brancusi, Torso van een jonge man, ca. 1920 – G.L. Bernini, Apollo en Daphne, 1625 – Osip Zadkine, Vrouwenkop, ca. 1920

Jeff Koons, Balloon Dog, 2017 – Marcel Duchamp, Fietswiel, 1913 – Meredith Oppenheim, Voorwerp, 1936 – Claes Oldenburg, Shuttles, 1994

C. Gereedschap:

Het *gereedschap* hangt samen met het materiaal.

De meest voorkomende zijn hamer en beitel om te kappen in steen, messen of beitels om te snijden in hout, schuurpapier om te polijsten, ... Grootte en soort hangen af van het werk en het gekozen materiaal.

In de moderne beeldhouwkunst worden machines gehanteerd om te boren, hechten, polijsten, ...

D. Uitvoering:

Toevoegen en wegnemen

Klei = toevoegen

Hout = wegnemen

Textuur

Elk gereedschap laat een kenmerkende afdruk op het materiaal achter.

Het samenspel van materiaal, bewerking en gereedschap bepaalt de 'textuur'.

Die kan ruw zijn of glad, gepunt, gestreept, regelmatig of onregelmatig, ...

De textuur zal echter nooit de natuurlijke structuur van het materiaal veranderen.

Auguste Rodin, De kus, 1886 – Constantin Brancusi, Vogel in de ruimte, 1928 – Andries Botha, Olifant, 1981-85

Kleur

Het beeld heeft de kleur van zijn materiaal tenzij de beeldhouwer het 'polychromeert' (beschildert).

Installatie - plaatsing

De plaatsing van het beeld op zijn definitieve bestemming: museum of publieke ruimte - stadsplein, onderdeel van een fontein of poort, ...

Ofwel maakt een beeld deel uit van een totaalontwerp, zoals een kerk, een fontein of een stadsplein. Het is dan ontworpen in functie van dat geheel.

Tervuren

Leuven

Brussel

E. Driedimensionaliteit:

Vrijstaand beeld

Het beeld staat volledig vrij in de ruimte. De toeschouwer kan er rond bewegen. De beeldhouwer moet voor een volledige esthetische afwerking zorgen.

Reliëf

Reliëf is een algemene benaming voor niet-vrijstaande beelden, het beeldhouwwerk is nog altijd driedimensionaal maar de achterkant is vlak.

Holreliëf: de figuur wordt uitgehouwen zodat ze dieper ligt dan het oppervlak dat bewerkt wordt.

Andere: hier wordt het materiaal rond de figuur weggehaald zodat de figuur naar voor komt; naargelang de diepte van het uithalen, spreekt men van vlak- of bas-reliëf, halfreliëf of hoog-reliëf.

Licht en schaduw

Het beeld wordt altijd beïnvloed door het uitwendig licht.

De textuur en de compositie van het beeld zijn de oorzaak van het spel van licht en schaduw. Diepe groeven veroorzaken veel schaduw, gladde oppervlakken vangen egaal licht, gepolijste oppervlakken geven dan weer spiegelende effecten.

Ook combinaties van gebruikte materialen bepalen mee het schaduwspel.

Verhouding tot de ruimte

Het beeld kan op zichzelf staan zonder te communiceren met de omgeving. De toeschouwer moet er letterlijk 'omheen'. Dit beeld heeft een *gesloten* karakter. Het beeld kan ook een open karakter hebben. Door zijn expressiviteit, door zijn gebaren beweegt het in de ruimte en gaat het communiceren met de omgeving, met andere beelden van een totaalontwerp, met de toeschouwer.

Louise Bourgeois, Maman, 1999 – Auguste Rodin, Cathédrale, 1908

F. Compositie of opstelling:

Plaatsing van de beeldelementen

De beeldhouwer ordent in zijn compositie de verschillende beeldelementen.

Bij figuratieve beelden is het uitgangspunt de realiteit die zo getrouw mogelijk wordt nagebootst of een interpretatie ervan met dezelfde verhoudingen.

Bij abstracte beelden denkt de beeldhouwer in volumes en 3-dimensionele vormen die hij in een bepaalde verhouding tegenover elkaar plaatst.

Statisch of dynamisch

Het zware materiaal heeft geen beweging in zich.

De meeste beelden hebben dan ook een statisch karakter, ze suggereren rust.

'Contrapost' is het afwegen van elementen in rust: vb. een gestrekte arm tegenover een gebogen ellenboog, waarbij linkerarm en -been gewoonlijk overeenkomen.

Kroisos, Kouros, Archaische periode – Michelangelo, David, 1501-03

De beeldhouwer kan ook beweging suggereren door bepaalde ingrepen.

'Schroefbeweging', 'opwaaiende kledij', ... een houding die als op een foto bevriest. Zo laat de beeldhouwer het beeld aan zijn zware materie ontsnappen.

Nikè van Samotrake, Pythokritos, ca.200 voor Chr. – G.L.Bernini, Apollo en Daphne, 1625
Antonio Canova, Amor en Psyché, 1793

Ritmische ordening

Het resultaat van de schikking van vormen en kleuren kan ook een ritmisch patroon zijn.

Ritme kan ook ontstaan in de textuur, in het licht-donkerspel of in de compositie van de beeldelementen.

Daniel Buren, Les deux plateaux, 1986 – Arne Quinze, The Sequence, 2014 – Sheila Hicks, Pillar of Inquiry, 2013-14

12. KUNSTSTROMINGEN

Van de Romantiek tot nu

Tijdslijn van de belangrijkste stijlen in de Moderne schilder- en beeldhouwkunst

1750: Romantisme (gevolg van Classicisme en nationalisme)

1850: Realisme

1863: Impressionisme: E. Manet, Cl. Monet, C. Pissaro, A. Sisley, A. Renoir, E. Degas, Berthe Morissot

A. Rodin, C. Claudel (Beeldhouwer)

1875: Symbolisme: F. Rops

1883: Pointillisme (Neo-Impressionisme): P. Signac, G. Seurat

1893: Art nouveau of Jugendstil: G. Klimt, G. Minne (Beeldhouwer), V. Horta en Antonio Gaudi (Architectuur)

Tijd- of stijlgenoten die apart werkten maar VOORLOPERS van de Moderne kunst zijn. Zij worden ook wel Post-Impressionisten genaamd.

H. de Toulouse-Lautrec (1864-1901)

V. Van Gogh (1853-1890)

E. Munch (1863-1944)

J. Ensor (1860-1949)

P. Cézanne (1839-1906)

R. Wouters (1882-1916)

P. Gauguin (1848-1903)

1905: Expressionisme: (Duitsland)

A. Die Brücke: E.L. Kirchner, E. Heckel, K. Schmidt-Rotluff, E. Nolde, M. Pechstein, O. Müller, E. Barlach, W. Lembruck (Beeldhouwer)

1911: Expressionisme deel 2 (Duitsland)

B. Der Blaue Reiter: V. Kandinsky, F. Marc, A. Macke, A. von Jawlensky, P. Klee, G. Münter, G. Kolbe (Beeldhouwer)

1905: Fauvisme: (Frankrijk): H. Matisse, M. de Vlaminck, R. Dufy, G. Rouault, K. Van Dongen, A. Derain, A. Maillol (Beeldhouwer)

1907: Kubisme: P. Picasso, J. Gris, G. Braque,

O. Zadkine, A. Archipenko, R. Duchamp- Villon (Beeldhouwer)

1909: Futurisme: G. Balla, C. Carrà, G. Severini, U. Boccione, M. Marinetti, A. Marinetti (Beeldhouwer)

1915: Dadaïsme: (Europa en Amerika): M. Duchamps, H. Arp, F. Picabia, M. Ray, T. Tzara, H. Arp (Beeldhouwer), M. Ray (Fotograaf)

1924: Surrealisme: P. Klee, M. Ernst, J. Miro, S. Dali, R. Magritte, P. Delvaux, A. Masson, Y. Tanguy, S. Dali, K. Schwitters, M. Epstein, A. Giacometti, M. Ernst, Joan Miro,

A. Breton (Literatuur), S. Freud (Psycho-analyse)

Aparte figuren

1920-30: School van Parijs: A. Modigliani, M. Chagall, C. Soutine

1940-50: School van New York*: J. Pollock, W. De Kooning (Action Painting) – M. Rothko, B. Newman (Color Field Painting)

Abstracte Kunst

Europa: (vanaf 1910)

Bauhaus: W. Kandinsky, P. Klee, W. Gropius, J. Itten

De Stijl: P. Mondriaan, T. Van Doesburg, G. Rietveld, G. Van Tongerloo,
B. Van der Leek, V. Huszar

Het Orfisme: R. Delaunay

Monochronisme: Y. Klein, L. Fontana

Rusland: (vanaf 1910)

Suprematisme: K. Malevitch, O. Rozanova

Rayonisme: M. Larinov, N. Goncharova

Constructivisme: V. Tatlin (Beeldhouwer), A. Rodtsjenko

Amerika: (vanaf 1940)

Abstract Expressionisme - School van New York*

S. Francis, F. Kline, C. Still, R. Motherwell, H. Hofman, M. Louis, K. Noland,
M. Tobey, A. Reinhardt, ...

1940-50: Informele Kunst (cfr Abstract Expressionisme - Tachisme)

J. Dubuffet, Wols, Nicolas de Stael, J-P. Riopelle, J. Fautrier

Art brute (outsider art): Ferdinand Cheval, Sylvain Cosijns

1950: Cobra: K. Appel, Corneille, P. Aleschinsky, Ch. Dotremont, A. Jorn, Constant

Hard-Edge: J. Albers

Minimal Art: K. Noland, Sol LeWitt, D. Judd Op - Art: V. Vasarely, B. Riley

1955: Pop-Art: A. Warhol, R. Lichtenstein, R. Rauschenberg, T. Wesselman, A. Jones,
J. Johns, D. Hockney, J. Rosenquist, C. Oldenburg, M. Raysse

Nouveau-Realisme: Arman, César, J. Tinguely

1960: Happenings: J. Cage, Gilbert en Georges Environnement: Niki de Saint- Phalle

Performance: J. Beuys, M. Abramovic

1965-70: Land & Earth - Art: J. Christo, B. Nauman

Hyper- of Neorealisme: L. Freud, R. Estes, D. Eddy, R. Cottingham, C. Close,
G. Richter

1970: Conceptual Art: J. Beuys

1975: Post- Modernisme

1980: Neo- Expressionisme

1990-... J. Koons, M. Merz, M. Kelley, D. Hirst

...

België NU:

Luc Tuymans, Michaël Borremans, Koen Vanmechelen, Koen van de Broek, Walter Swennen, Panamarenko, Rinus Van de Velde, Sam Dillemans, Jan Fabre, Wim Delvoye, Arne Quinze, Benjamin Verdonck, Stefan Vanfleteren, Berlinde De Bruyckere, ...

Aan de slag: KIJKWIJZERS

A. Schilderkunst

A. Definitie:

- Waarom is dit kunstwerk een schilderij?
- Is het figuratief of abstract?
- Voorstelling? Wat wordt er afgebeeld?

B. Materiaal:

- Drager: uit welke materie?
- Verf: welke soorten verf zijn er gebruikt?
- Gereedschap: met welk gereedschap is de verf aangebracht?
- Collage & Assemblage: zijn er andere technieken in het schilderij gebruikt, zodat het een collage of assemblage is?

C. Textuur, toets en uitvoering:

- Textuur: welk type? (De verfsoort bepaalt de textuur van het oppervlak: ruw, glad, effen, oneffen, met een zichtbare textuur)
- Toets: welk type? (Duidelijk zichtbaar, opgaan in kleurengeheel, regelmatig, onregelmatig)
- Uitvoering: lineair = scherpe en duidelijke lijnen scheiden de vormen
 picturaal = zachte overgangen van de vormen in elkaar sculpturaal
 = suggestie van 3 dimensioneel beeld door schaduwwerkingen, licht-donker-gradaties

D. Compositie:

- Plaatsing van de BEELDELEMENTEN: welke geometrische vormen?
- Verhouding: hoe worden de basisvormen, de kleurvlakken, licht en schaduw t.o. elkaar geplaatst? Symmetrisch of asymmetrisch?
- Richtingslijnen: welke denkbeeldige richtingslijnen kan je aangeven? Is het werk statisch of dynamisch? Rustig of onrustig? Evenwichtig of niet?
- Ritmische ordening: welke ritmische patronen komen voor? Hoe is de ritmische ordening?

E. Ruimte en diepte:

- Ruimtewerking: hoe is de ruimtewerking? Door welke elementen ontstaat ze?
- Perspectief: is er gebruik gemaakt van perspectief? Welk?
- Licht en schaduw: wordt licht en schaduw gebruikt? Licht en donker effecten (of clair-obscur)? Sfumato?
- Natuurlijk en onnatuurlijk licht: gebruikt de schilder natuurlijk of onnatuurlijk licht? Waaraan zie je dat? Wat is het gevolg van die werkwijze?
- Lichtbronnen: Welke lichtbronnen zijn er gebruikt? Zijn ze zichtbaar of niet?
- Kleur als ruimtelijk middel?

F. Kleur:

- Primaire, secundaire en tertiaire kleuren: welke komen vooral voor?
- Zijn zwart en wit gebruikt?
- Kleurtonen en -tinten: hoe wordt er gebruik van gemaakt?
- Kleurcontrasten: zijn er harmoniërende kleuren gebruikt?
Zijn er complementaire kleuren gebruikt?
Zijn er vooral warme of koude kleuren gebruikt?
Is het geheel vooral gebaseerd op harmoniërende of felle contrast**kleuren**?
- Kleurgebruik: is het realistisch, expressief of symbolisch?
- Monochroom en polychroom: is het werk eerder monochroom of polychroom?

B. Beeldhouwkunst

Het beeld:

- Definitie: waarom is dit kunstwerk een beeldhouwwerk?
- Figuratief of abstract: Is het figuratief of abstract? Wat stelt het voor?

Materiaal:

- Uit welk materiaal is het beeld gemaakt?

Gereedschap:

- Kan je aan het beeld zien met welk gereedschap het gemaakt is?

Uitvoering:

1. Toevoegen en wegnemen:

Is het beeld gemaakt door toevoegen en/of wegnemen? Welke vorm?

Wegnemen alleen?

Met las- en kleeftechnieken?

2. Textuur: hoe is de textuur? Ruw, glad, gepunt, gestreept, regelmatig, onregelmatig. Is het beeld gepolijst? Is de natuurlijke aard van het gebruikte materiaal nog zichtbaar?
3. Kleur: heeft het beeld de natuurlijke kleur van zijn materiaal? Is het gepolychromeerd?
4. Installatie: op welke plaats staat het beeld? Maakt het deel uit van een totaal-ontwerp?

Driedimensionaliteit:

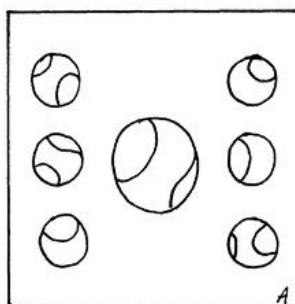
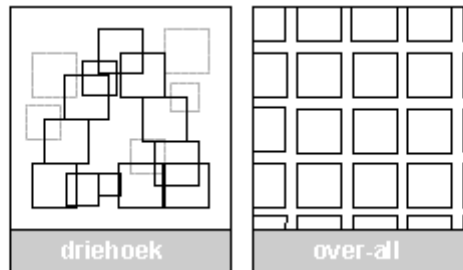
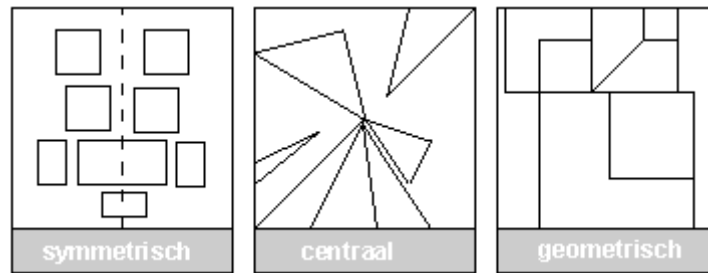
1. Vrijstaand beeld: Kan je er omheen lopen? Is het langs alle zijden esthetisch uitgewerkt? Zo niet: waar niet en waarom niet?
2. Reliëf: is het een reliëf? Welk soort reliëf werd gebruikt?
3. Licht en schaduw? Schaduwwerking? Effecten? Hoe is de combinatie? Wat is de oorzaak? Zijn er verschillende materialen gebruikt om licht en schaduw te bekomen?
4. Verhouding tot de ruimte: gesloten of open karakter? Communiqueert het beeld met de omgeving? Is het beeld expressief?

Compositie of opstelling:

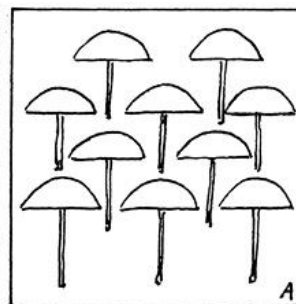
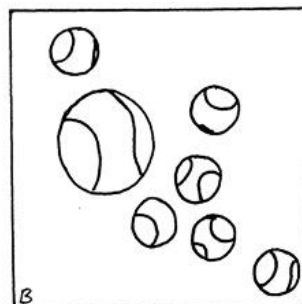
Plaatsing van de beeldelementen: Hoe zijn de beeldelementen t.o. elkaar geplaatst?

- Statisch of dynamisch? Is het beeld statisch of dynamisch? Straalt het rust uit of onrust? Zijn er bepaalde bewegingspatronen in het beeld aanwijsbaar?
- Ritmische ordening: Vertoont het beeld een ritmisch patroon door de schikking van vormen en kleuren? Ontstaat het ritme door de textuur. Ontstaat het ritme door het licht-donker-spel? Ontstaat het ritme door de compositie van de beeldelementen?

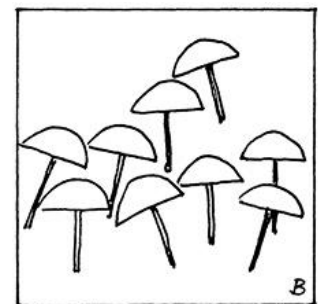
Voorbeelden van compositie:

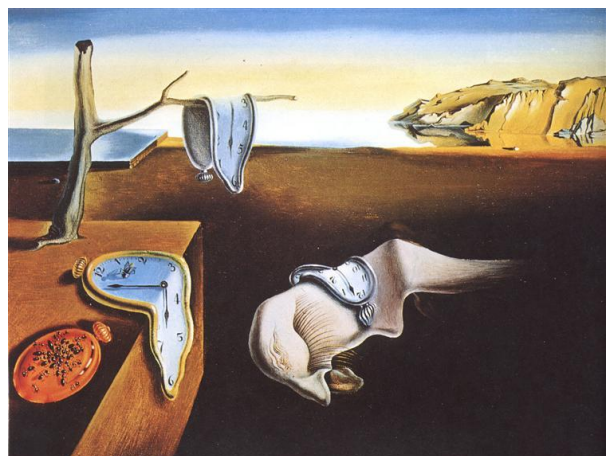
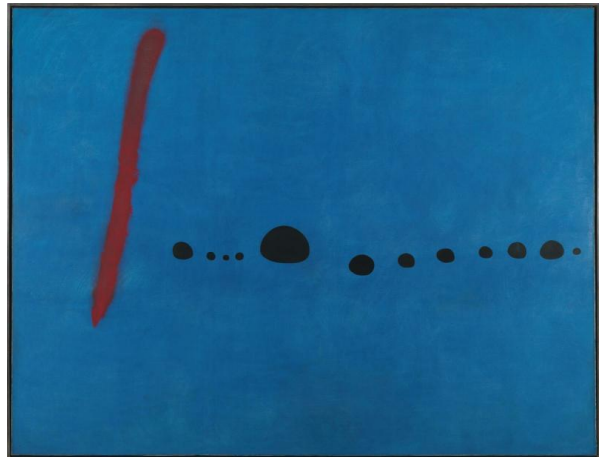
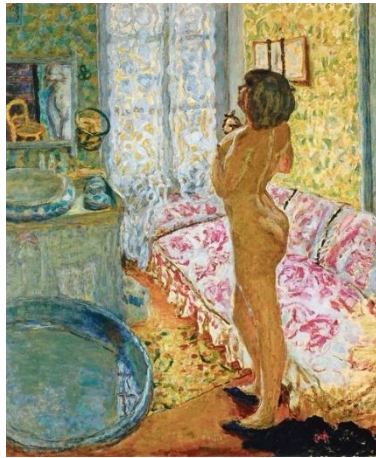
Afbeelding 50

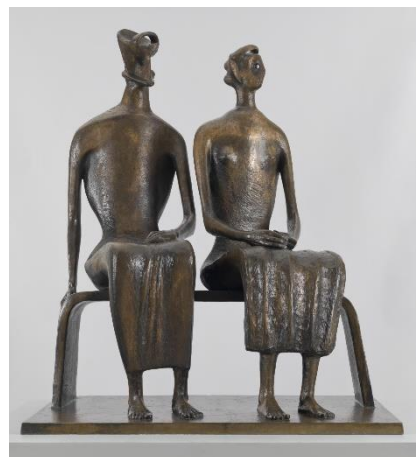
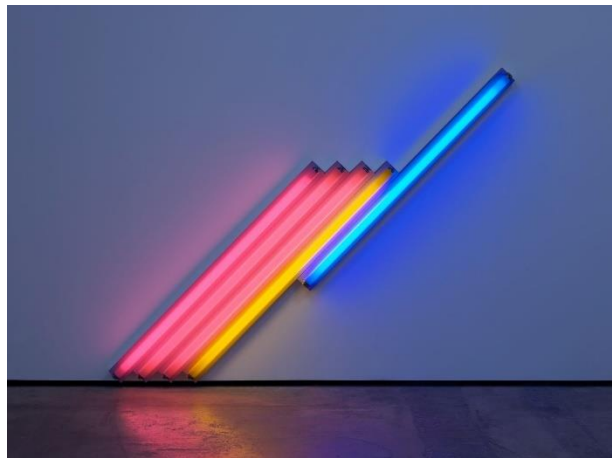
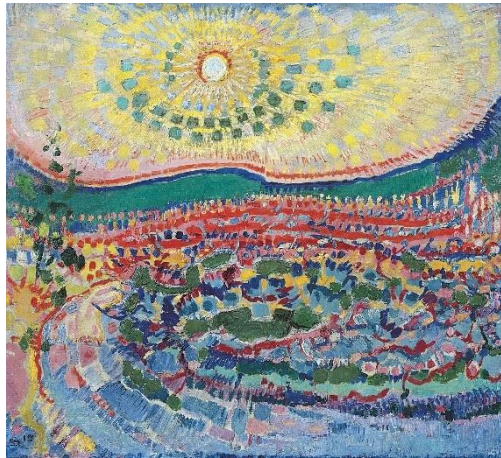

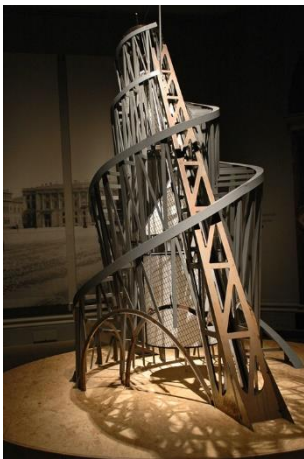
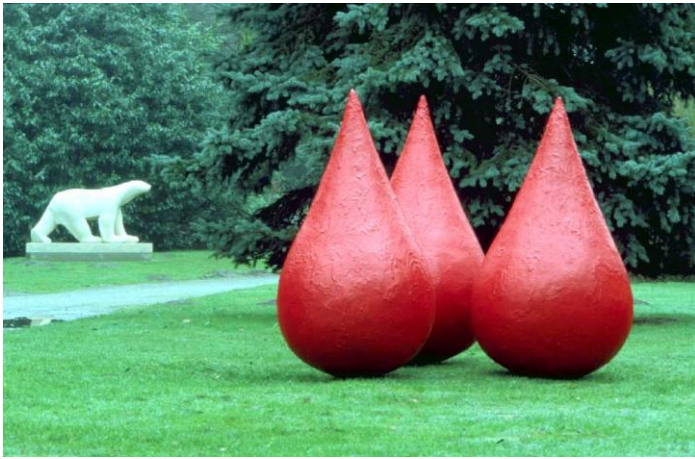
Afbeelding 51

11. Oefeningen

Bronnen:

- Eco, U. (2005). *De geschiedenis van de schoonheid*. S.L., Uitgeverij bert Bakker, 440 p.
- Gariff, D. (2008). *Invloeden binnen de Westerse kunst*, Kerkdriel NL, Uitgeverij Libero, 192 p.
- Gildemijn, M.P. (1986-87). *Cursus Inwijding in de kunst*. Brussel, Sint Lukas Instituut, 126 p.
- Haers, W. Lanszweert, V. Rock, L. (2022). *Antropia 3-4 Kunstbeschouwing*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 191 p.
- Hodge, S. (2012). *Moderne kunst verklaard*. Kerkdriel NL, Uitgeverij Libereo, 224 p.
- Leinz, G. (1987). *Moderne kunst zien en begrijpen*, Weert, Koninklijke Smeets Offset b.v., 380 p.
- Van Haesebrouck, M. Mullens, M. Pagnaer, A. Geldhof, H. Adams, X. (2006). *De taal van de kunst*, Antwerpen, Uitgeverij De Boeck, 156 p.
- S.N. (1996). *The 20th Century Art Book*, Londen, Phaidon Press Limited, 520 p.
- S.N. (2004). *Kunst en Co*, Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, 159 p.